

GOETHE, A VILÁGIRODALOM ÉS MAGYARORSZÁG

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1950. március 13-án tartott ülésén

A »világirodalom« szó *Goethe* alkotása. A fogalom maga azonban jóval régiebb: egyetlen irodalmat sem ismerünk, amely története folyamán elszigetelten fejlődött és mindvégig megmaradt volna a maga belterjes elszigeteltségében.¹ A nemzetek közti gazdasági és szellemi együttműködés feltételeinek kialakulásában fontos szerepe volt a kapitalizmusnak, de olyan érdeellentéteket is teremtett köztük, amelyek zavarták az együttműködést és a gazdaságilag gyöngébb nemzetek elnyomásához vezettek.

A társadalom gazdasági alapjának megváltozása mozgásba hozta az egész felépítményt s olyan mértékben szabadította fel a szellemi termelés erőit, amilyenre még nem volt példa az emberiség történetében. Új szükségleteket hoz létre, amelyeknek kielégítésére alkalmatlanoknak bizonyulnak az irodalom eddigi eszközei és formái. A földrajzi felfedezések, a technika, a tudományok új eredményei és vívmányai kitágítják az ember eddigi látókörét: a világ ezúttal valóban az egész megközelíthető világot jelenti. Kereskedelmi és gazdasági

¹ A világirodalom fogalmának értelmezésével nagy és gazdag irodalom foglalkozik. De mindmáig adósunk a fogalom igazi történetével, s adósunk is marad vele mindaddig, amíg a világirodalomban nem lát mást, csupán a társadalom anyagi feltételeitől elvonatkoztatott, autonóm irodalmak gépies szintézisét, amelyet egy szabadon lebegő szellem, ilyen vagy amolyan autonóm korezsme hozott létre, egyszóval mindaddig, amíg csak ezt látja s nem a társadalmi fejlődés dialektikáját követő nemzeti irodalmak teremtvő, a népek kölcsönös megértését szolgáló dialektikus együttműködését. — Ebben az összefüggésben mindössze néhány olyan munkát idézek, amelyek a kutatás mindenkori állapotát és álláspontját tükrözik: *Georg Brandes. Weltliteratur* (Das Liter. Echo 1899. Okt.); *Ernst Martin, G. über Weltliteratur* (Strassburger G. - Reden, 1899); *Fernand Brunetière, La Littérature européenne* (Revue des deux mondes 1900); *R. M. Meyer, Die Weltliteratur im 20. Jahrh.* 1913; *E. Beil, Zur Entwicklung des Begriffs der Weltliteratur* Leipzig, 1915; *M. Genat, Voltaire und die Entwicklung der Idee der Weltliteratur* (Rom. Forschungen, 1927); *Viktor Klemperer, Weltliteratur und europäische Literatur* (Logos, 1929). — G. és a világirodalom kérdésével *Fr. Strich* foglalkozott a legtöbbet. Eddigi kutatásainak eredményét legújabb könyvében (*G. und die Weltliteratur*, Bern, 1946) foglalja össze. Könyvét problematikussá teszi végtelenül idealista álláspontja. (Sok irodalommal, köztük a magyarral nem foglalkozik.) — Ugyanez a problematikusság terheli *E. R. Curtius* munkáját (*Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, 1948), amely nagy filológiai apparátussal vizsgálja az antik hagyományok, formák, poétika, retorika szerepét az európai irodalmak kialakításában. — Marxista nézőpontból foglalkozik a kérdéssel *Franz Mehring, Weltliteratur und Proletariat*, Moszkva, 1924. L. még: *Lukács György, Tolsztoj és a nyugati irodalom*. (Nagy orosz realisták. Bpest. 1949). Gy. Blagoj, *A klasszikus orosz irodalom világraszóló jelentősége*. Bpest 1951. *W. Neustadt, Puschkin in der Weltliteratur* (Internationale Literatur, Moskau, 1937).

kapcsolatok kiépítésével, a közlekedési utak szaporításával megindul a közép-kor összefüggéséből kiváló és önállósodó nemzeti irodalmak között a szellemi forgalom és árucseré. Ahhoz azonban, hogy a szó igazi értelmében vett világ-irodalomról beszélhessünk, a nemzeti irodalmaknak előbb maguknak is világi irodalmakká kell válniuk.

Kialakulásukkal megtört a latin nyelv monopóliuma; a nemzet-fölötti humanizmus nyelvet váltott és beolvadt a nemzeti irodalmakba. De a nyelv-váltás még csak az első lépés ezen az úton. Az ember társadalmi tudatában, gondolkodásában, a valósághoz, a munkához való viszonyában is döntő változásnak kell beállania, amely arra kényszeríti, hogy itt a földön keresse új tájékozódásának pontjait.

A világvivá lett irodalmak a felvilágosodás ideológusainak és történetíróinak műveiben kapnak első ízben valóban világtávlatokat. A világirodalom itt és most válik a világtörténelem szerves részévé.

Fontos és új mozzanat ebben az összefüggésben, hogy a szellemi-irodalmi csereforgalom és kölcsönhatás, legmagasabb fokon: a nemzeti irodalmak együttműködése most már nem szorítkozik többé egy-két földrajzilag határos (francia-német) vagy rokonnelvű (francia-olasz, spanyol-olasz) irodalomra, nem bonyolódik le egy ideológiailag, nyelvileg közös síkon mozgó európai műveltségi elit (humanizmus) tagjai, vagy azonos felekezetű népek között, hanem az egymástól messzeeső, nyelvben, vallásban különböző irodalmakra is kiterjeszkedik. Ehhez járul, hogy a nemzeti irodalmak egyre inkább az egyidejűség kölcsönös viszonyába kerülnek egymással. Más szóval: reprezentatív alkotásaik most már nem megkésve, évtizedek múlva, nem véletlenül, személyi, fejedelmi-udvari kapcsolatok útján, hanem az ideológiai keresletnek és kínálatnak, a mindenkori szükségleteknek megfelelően mindjárt megjelenésük vagy legalább legnagyobb európai népszerűségük időpontjában recipiálódnak.

Ezen a ponton kezdődik a Goethe történeti szerepe a modern világirodalom tudatos megszervezése körül.

Goethe azóta, hogy megjött Olaszországból s megtalálta emberi-művészi tájékozódásának szilárd pontjait, a világirodalom kategóriáiban gondolkodik. Kortársa volt a felvilágosodás nagy íróinak és gondolkodóinak. Magába fogadta az osztatlan antikvitást, az angol, francia, olasz irodalom klasszikus műveit és most magába fogadja az osztatlan Keletet. A romantikusok fordításai olyan területeket is hozzáférhetőkké tesznek Goethe számára, amelyeket eddig nem tudott megközelíteni. De előbb még meg kell érnie a nemzeti irodalmak megújulását vagy felemelkedését, Walter Scottot, Byront, Shelleyt, az orosz Puskind, a lengyel Mickiewiczet, az olasz Manzont, a francia Victor Hugót, Balzacot, Stendhalt, a szocialista utópiákat, hogy meglássa és megértse az írók és gondolkodók szerepét a nagy nemzeti ellentétek áthidalása, a népek szellemi együttműködésének megteremtése és kimélyítése körül.

Világhíre most van a tetőponton. Weimari háza a világirodalom kicsinyben. Leveleket vált az egész világgal. Műveit lefordítják a világ számos nyelvére. Most építi ki személyi és tárgyi kapcsolatait az egykorú angol, francia, orosz és olasz írókkal. Örökös készenlétben áll, hogy elfogadjon minden külső ösztönzést, amely elébejön szükségleteinek, elhárítva mindazt, ami ellenkezik velük. Közvetlen megnyilatkozásaival, állásfoglalásaival résztvesz az európai népek irodalmi életében, az írók elvi vitáiban, pl. a klasszikusok és romantikusok harcában. Írókat avat. Puskinra, Manzoniira pl. ő hívja fel az európai közvélemény figyelmét. A nemzeti-népi szabadságmozgalmak újra látókörének középontjába helyezik az egyetemes népköltészetet, amellyel Weimar óta meglazultak a kapcsolatai. Az orosz, délszláv, lett, litván, újjörög, cseh népköltészet jórészt az ő közvetítésével kerül bele a világirodalomba. Folyóiratát, a *Kunst und Altertumot*, úgyszólván teljesen világirodalmi propagandájának szolgálatába állítja. Emellett fokozódó érdeklődéssel kíséri műveinek recepcióját, világviszhangját. Érdeklődése idővel egyre objektívebb jelleget kap. Egyre újból és újból a német nép és Európa, a nemzetek szellemi és irodalmi együttműködésének konkrét lehetőségeit vizsgálja. Egyszóval minden feltétel együtt van ahhoz, hogy 1827-ben, közvetlenül a *Wilhelm Meister* befejezése után, s a Faust II. részének befejezése előtt, megalkothassa a »világirodalom« szót.

Ma már világosan látni Goethe koncepciójának történeti-ideológiai gyökereit, a felvilágosodást, az Emberi jogok kiáltványát, a francia forradalmat, a romantika látomását (az egyetemes progresszív költészetet) és Hegel világ-szellemét. Csakhogy Goethe mindezt a maga eleven tapasztalatára támaszkodva összhangba hozza kora, a német nép, Európa és a maga legszemélyibb, legégetőbb szükségleteivel. Viszont minden előzmény nélkül való, teljesen a Goethe sajátja az az optimizmus, amellyel a forradalmak és a polgári társadalomban meginduló válság küszöbén kifejezetten a világirodalomtól várja a nagy idő-szerű problémák megoldását s a nemzeti ellentétek megszüntetését, vagy legalább enyhítését.

Goethe első ízben 1827-ben írja le egyik naplójegyzetében a »Weltliteratur« szót. Innen kezdve nem tud szabadulni az igézetétől. Leveleiben, beszélgetéseiben, tanulmányaiban állandóan visszatér hozzá. Egyre újból meg újból átfogalmazza. Szinte látni, hogyan válik a gyakorlatban egyre átfogóbbá és konkrétabbá. »Francia ujságokból származó közleményeimmel nem csupán az a szándékom«, írja még ugyanebben az évben, »hogy magamra és műveimre emlékeztessenek, — ennél magasabb célt tűztem ki magam elé, amelyre egyelőre csak utalni szeretnék. Mindenfelé az emberi nem előrehaladásáról, a világ és az emberi viszonyok további perspektíváiról hallani és olvasni. Hogy a maga egészében hogyan vagyunk vele, ezt megvizsgálni és tüzetesebben meghatározni nem az én feladatom. Mégis a magam részéről figyelmeztetem barátaimat, meg vagyok győződve arról, hogy egy általános világirodalom kezd kialakulni, amelyben ránk, németekre, megtisztelő szerep vár.«

A világirodalom Goethe értelmezésében nem egyszeri lezárt állapot, mesterséges szintézis, hanem állandóan gazdagodó, megújuló fejlődés, kiválasztó, dialektikus folyamat, amelybe minden nemzet beléphet, mihelyt megjön az ideje, feltéve, hogy egyetemes emberi szükségleteket elégít ki. E mellett morális, humanista feladata is van, amikor kiküszöbölve a nemzeti gyűlölködés és elbizakodottság csíráit, a népeket hozzászoktatja ahhoz, hogy gondolkodásukban megegyezzenek, hogy megértsék egymást, s ha nem tudják is kölcsönösen szeretni egymást, legalább kölcsönös türelemmel legyenek egymás iránt.

Goethe világosan látja, hogy a kapitalizmus, az »indusztrializálódás« térhódítása bizonyos ideológiai egyöntetűséggel jár, amely a technika vívmányai-val, a közlekedés, a nemzetközi anyagi és szellemi forgalom meggyorsulásával, az úthálózat kiépítésével, főleg a sajtó páratlan fellendülésével megteremti a világirodalom kialakulásának tárgyi feltételeit. Csakhogy Goethe ezzel korántsem mossa el az egyes irodalmak nemzeti jellegét, hiszen ezek az irodalmak csakis nemzeti jellegük fenntartása mellett teljesíthetik történeti küldetésüket a népek együttesében. Feloldja a nemzetinek és egyetemesnek feszítő, kibékíthetetlennek látszó ellentmondásait. »Meg kell ismerkedni« — mondja erre vonatkozólag — »minden nemzet sajátjaival, de nem szabad őket megfosztani e sajátságoktól, hiszen éppen ők teszik lehetővé, hogy érintkezzünk a nemzetekkel: mert az egyes nemzetek sajátosságai olyanok, mint a nyelvük és pénznemeik, megkönnyítik, sőt ők teszik igazán tökéletessé a közlekedést. Az igazi általános türelmet akkor valósítjuk meg a legbiztosabban, ha meghagyjuk minden ember, minden egyes nép jellegzetességét, de kitartunk amellett a meggyőződésünk mellett, hogy ami igazán értékes, az az egész emberiség.« Egy szóval: a világirodalom az a tér, ahol a kortársak nemzetükre való tekintet nélkül, határok, folyók és hegységek fölött egymásra találnak és kezét nyujtanak egymásnak.

Goethe világirodalom-koncepciója elsősorban odahaza talál, ha nem is feltétlen, de mindenesetre egyre jobban erősödő visszhangra. Érthető, ha a kései reakciós romantika ideológusai idegenkedve fogadják. Hiszen korlátolt nacionalizmusuk, a németiség fölényét, a német szellem és irodalom őseredetiségét, önelvűségét és más nemzetek gyűlöletét hirdető tanításaik nehezen egyeztetők össze a goethei világirodalom nemzetközi, humanista perspektívájával. Jellemző ebben az összefüggésben, hogy az öreg E. M. Arndt még 1842-ben is szükségesnek tartja, hogy felhívja a német nép figyelmét arra, milyen veszedelmet jelent számára Goethe világirodalma (*Lasset euch nicht verführen, oder die Weltliteratur.*) Ezzel szemben Hegel közvetlen tanítványai hamarosan felismerik Goethe koncepciójának és Hegel világszellemének rokonságát s megpróbálják a koncepció gyakorlati alkalmazását a történetírásban, nyelvtudományban, irodalomtörténetben (a legtöbb eredménnyel Karl Rosenkranz). — Az Ifjú Németország írói (pl. Gutzkow, Wienbarg) világirodalom-koncepciójukban Goethére támaszkodnak.

Az egyes nemzeti irodalmak viszonyát Goethe világirodalom-koncepciójához két tényező határozza meg: mindenkori vezető íróknak Goethe-ismerete és azután az a tény, milyen mértékben tudják levetkőzni nacionalista korlátoltságukat s milyen mértékben szolgálják műveikben a nemzetek kölcsönös megértését és a haladó humanizmus ügyét. Így találkoznak Goethe nevében s a világirodalom jegyében Puskin és baráti köre, a francia »Globe« köré csoportosuló fiatal írók, az olasz »Eco« munkatársai, Manzoni. Így propagálja az akkor még haladó Carlyle Angliában, Edgar Quinet pedig Franciaországban a világirodalom fogalmát. Viszont érthető, hogy a mélységesen reakciós Uvarov Goetheről tartott emlékbeszédében óvatosan elkerüli.

Már Goethe felismerte világirodalom-koncepciójának egyik-másik objektív feltételét, de csak a *Kommunista Kiáltvány* óta tudjuk, hogyan követi a kapitalizmus terjeszkedését, a világpiac kialakulását a világirodalom kialakulása, az anyagi javak kicserélődését a szellemi javak kicserélődése és közkinccsé válása:

»A burzsoázia a világpiac kizsákmányolásával valamennyi ország termelését és fogyasztását nemzetközivé tette. A reakciók nagy sajnálatára kihúzta az ipar alól a nemzeti talajt. Az ősrégi nemzeti iparok elpusztultak és napról-napra pusztulnak. Új iparok szorítják ki őket helyükből, amiknek meghonosítása minden civilizált nemzet életkérdésévé válik; olyan iparok, amelyek már nem a hazai nyersanyagot dolgozzák fel, hanem a legtávolabbi égővek nyersanyagát, és amelyeknek gyártmányait nemcsak magában az országban, hanem valamennyi világrészben egyképpen fogyasztják. A régi, belöldi termékekkel kielégített szükségletek helyébe újak lépnek, amelyeknek kielégítésére a legtávolabbi országok és éghajlatok termékei kellenek. A régi helyi és nemzeti önelégültség és elzárkózottság helyébe a mindenfelé elágazó forgalom, a nemzeteknek egymástól való sokágú kölcsönös függése lép. És ez így van nemcsak az anyagi, hanem a szellemi termelésben is. Az egyes nemzetek szellemi termékei közkinccsé válnak. A nemzeti egyoldalúság és korlátoltság egyre lehetetlenebbé válik, és a sok nemzeti és helyi irodalomból világirodalom alakul.« (*Marx—Engels, A Kommunista Kiáltvány*, Szikra-kiadás, 26 l.)

Ezzel a világirodalom funkciója beleilleszkedik a gazdasági és társadalmi fejlődés összefüggésébe, új tartalmat s olyan átfogó perspektívát kap, amilyenre Goethe és kortársai még csak nem is gondolhattak. Csak az a baj, hogy a polgári irodalomtörténet nem élt Marx és Engels felismerésével. Ezért vagy elvesztette a lába alatt a szilárd materialista talajt, vagy pedig zsákutcába jutott, amelyből máig sem találta meg a kivezető utat.

Mint gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésében elmaradt nemzet irodalma, a magyar irodalom is csak megkésve kerül ki az ideológiai tanácsatlanság, az ösztönös irodalomkedvelés és irodalomművelés állapotából. A döntő változás a XVIII.—XIX. század fordulóján következik be.

A Martinovics-féle összeesküvés első ízben mozgósítja a haladó nemesség és polgári értelmiség legjobbjait egy politikai és társadalmi program forradalmi megvalósítása érdekében, amit kívülről a felvilágosodás alapelvei és a francia forradalom példája sugalltak, belülről pedig az általános társadalmi és politikai helyzet tűzött napirendre. A kor minden haladó kultúrprogrammja, személyi, irodalmi kezdeményezése, elsősorban Kazinczy fordításai, nyelvújítása ugyanebben az irányban hatnak, ideológiailag álcázott formában kivétel nélkül a »jobbágytartó rendi Magyarország«-ot ostromolják. Az ortológusok és neológusok elvi meggyőződését társadalmi és politikai meggyőződésük determinálja. A nyelvújítás eredménye egyúttal a kor egyik legpozitívabb, legnyilvánvalóbb teljesítménye: ami visszasság, zavar, ellentmondás, következtelenség és túlzás akad benne, az kivétel nélkül a már említett ideológiai tanácstalanságra, a cél és a teljesítmény összemérhetetlenségére vezethető vissza. De egészben véve a nyelvújítás diadala a progresszió diadala. Ideológiailag leghaladóbb íróink és költőink kevés kivétellel nyelvújítás-pártiak. Természetesen nem »teremtene« új nyelvet, hanem — hogy Sztálin klasszikus tanulmányának szavaival éljek, — egy »felülről jövő forradalom« útján kibővíti, megújítja, modernizálja a magyar irodalmi nyelv szókészletét. Minden bevált új szó s a benne kifejezett fogalom aztán nemcsak a magyar szókincset gazdagítja, hanem közvetve a gondolat és fogalomkör, a társadalmi tudat korlátozottságát is tágítja s így a haladást erősíti. Másfelől a nyelvújítás teszi végérvényesen és visszavonhatatlanul világivá a magyar irodalom nyelvét s üti a legnagyobb részt a meghosszabbított magyar középkor, az egyházi és világi feudalizmus, a szellemi tunyaság korlátain. (Ebből a szempontból újból meg kellene írni a nyelvújítás történetét.)

Mint tudjuk, az út, akárcsak a reformáció korában, ezúttal is fordításon, átdolgozásokon keresztül vezet először a viszonylagos, aztán a feltétlen önállósághoz. Kazinczy elvont, klasszicisztikus szépségeszménye, plebejusellenessége akkor bontakozik ki a maga teljességében, amikor kiderül, hogy a politikai és társadalmi érvényesülés útja egyszersmindenkorra bezárult előtte. Fordítói elméletével és gyakorlatával együtt a maga helyén, a maga időpontjában történeti szükségszerűség: ellensúlyozza, leleplezi a plebejusi álarcban megnyilatkozó rendi reakciót, amelynek írói — köztük Gvadányi, Dugonics — egyébként nagyon is jól ismerik a tőlük mértéktelenül gyűlölt felvilágosodás ideológiáját. Ezen az időponton túl, persze, Kazinczy maga is már-már fejlődést gátló, vagy legalább is lassító tényezőnek bizonyul. Az ő fordításai azonban csak kis hányadát teszik annak a szinte beláthatatlan fordítói termelésnek, amelynek idővel egészen más igényeket kell kielégítenie, mint Kazinczy-nak: egy felemelkedő kismanes, polgári, kispolgári-plebejusi olvasórtegel igényeit, amelynek olvasás közben jön meg az érdeklődése s nőnek meg az igényei. S a kielégített igények egyre kényesebb igényeket teremtenek. Azok az olvasók, akik Dugonicsra, a német lovagi és kísérteti ponyván, németből fordított vagy

német közvetítéssel angoltól, franciától átdolgozott érzelmes, kalandos regényeken és novellákon kezdtek, eljutnak a Goethe, Walter Scott, Schiller, Chateaubriand, Heine, Börne, Victor Hugo, Balzac, (a hozzánk megkésve érkező Sterne, Goldsmith, Richardson) színvonaláig; velük emelkednek és nevelődnek. A mennyiségi változások minőségi változásokba csapnak át. Az irodalom életében is akkor jelentkeznek a problémák és feladatok, amikor már megvannak, vagy kialakulófélben vannak megoldásuk materiális feltételei. A magyar olvasó a francia, angol, német eredetű regényekben megtalálja a tőkés országok társadalmának eszményített, torzított vagy kezdetlegesen vagy teljesen reális rajzát, ami felnyitja s érzékenyebbé teszi szemét a saját helyzetének, társadalmának visszásságai, ellentmondásai iránt s mindenestre új távlatokat nyit neki. Azt hiszem, hogy itt nemcsak az irodalmi ízlésváltásnak, egy realisabb szemléletnek, hanem az ideológiai önállósodásnak, demokratizálódásnak is egyik forrásával állunk szemben. E könyveknek olvasóiból vagy utódaikból kerülnek ki a Jósikák, az Eötvösök, a Vörösmarty, de belőlük a Széchenyi *Hitelének*, vagy Kossuth vezércikkeinek megértő vagy lelkes olvasói, belőlük a politikai reakció első cselekvő ellenzéke is. Amit pedig nem találnak meg a szépirodalomban, azt kiegészíthetik az új tudományos vagy kritikai folyóiratok, a Tudományos Gyűjtemény, Tudománytár, Athenaeum, a Közhasznú Ismeretek Tára tanulmányaiból, cikkeiből, amelyek az új francia, angol, német filozófiát, a szocialista utópiákat, a természettudomány és a technika eredményeit ismertetik. Így a magyar írók és az olvasók tudatában, ha talán félszegen, korlátozottan, tökéletlenül is már ott él a világirodalom fogalmának első derengése.

Eddigi Goethe-kutatásunk megfeledezett arról, hogy az élő Goethe három egymást felváltó magyar nemzedék kortársa volt, hogy egyik sem tudta a maga teljességében magába fogadni, s hogy éppen ezért csak három töredékes képet tudott alkotni róla magának, vagy ami ezzel egyet jelent, háromféleképpen viszonyult hozzá. — Ez alatt az idő alatt tudvalevően mélyreható változások állnak be a magyar gazdasági, társadalmi és politikai élet szerkezetében: a rendi, félgymarmati Magyarország a kapitalizálódás és demokratizálódás útjára lép, s ez természetesen döntő módon alakítja költőink, íróink, gondolkodóink ideológiáját. A *Hermann und Dorothea*, az *Iphigenie*, *Tasso*, *Lehrjahre* klasszikus, humanista költője mindenképpen elébement a Kazinczy-kor ideológiai szűkségeinek, ehhez képest hatása akkor a haladás irányába esett.

De már a Kossuth és Petőfi korának politizáló, forradalmi nemzedéke a haladás kerékkötőjét, a népetől elszakadt, érzéketlen fejedelmi bálványt kezdi látni benne, s ebben a felfogásában megerősíti az, hogy a Goethe értékelése körül folyó európai viták és a német Goethe-ellenes irodalom hullámai hozzánk is átcsapnak.

Teljesen meghamisítanók és fejtetőre állítanók a történeti helyzetet, ha pl. azt a tényt, hogy Bajza hátat fordít kezdeti Goethe-kultuszának

s a francia irodalom felé orientálódik, egyszerűen Bajza ízlésváltozásából magyaráznók, nem pedig abból, hogy az egyre jobban radikálizálódó Bajza politikai irányvonala ebben az időben már a francia politika irányvonalaiba esik, aminek azután siet levonni irodalmi következtetéseit. Vagy: ismerjük Petőfi híres nyilatkozatát Goethéről. Elveti *Faustot*, el az »ostoba« *Werthert* s aztán így folytatja: »Goethe a legnagyobb németek egyike. Goethe óriás, de óriásszobor. A jelen mint bálványt állja körül, de a jövő el fogja dönteni, mint minden bálványt. Amilyen egykedvűleg nézett ő le dicsősége magasságáról az emberekre, oly egykedvűen néznek le majd az emberek dicsősége porbavegyült romjaira. Aki másokat nem szeretett, azt mások sem szerethetik, legfeljebb bámulhatják.« — Kétségtelen, hogy e nyilatkozatban része van két kor, két vérmérséklet, két emberi és művészi álláspont különbségének, terminológiájában pedig a Goethe-ellenes Börne terminológiájának. De a nyilatkozat egész jelentőségét csak akkor mérjük fel igazán, ha tudjuk, 1. hogy a plebejus-demokrata Petőfi 1847. június 6-án vetette papírra, pár héttel azután, hogy lent járt a bányában s elsőízben találkozott a legreménytelenebb proletárnyomorral; 2. hogy a forradalomhoz vezető útján elsősorban nem formális esztétikai értékű, hanem ideológiai hitvallásuk, emberi politikai magatartásuk, majdnem azt mondhatnám: politikai-gyakorlati használhatóságuk szerint válogatta meg költői példaképeit, Shakespearet, Shelleyt, Byront, Bérangert, Heinét, akik segítségére lehettek időszerű feladatainak megoldásában. (Már egy negyedszázad előtt rámutattam ezekre az összefüggésekre, akkor persze, még túlbecsültem a filológiai kimutatható tartalmi és terminológiai tényezők hatásának jelentőségét. Folytathatnók a probléma-szemlét Eötvössel, Keménnyel, Arannyal, Madách-csal, Gyulai Pállal, Péterfyvel, akiknek életművében kisebb-nagyobb szerepet játszik Goethe: minden egyes eset új feladat, konkrét összefüggések, magatartások és konkrét történeti helyzetek elemzésének a feladata elé állítja a kutatót.)¹

Goethe műveinek ismerete ezekben az években lassan, de észrevehetően terjed és mélyül. Elsősorban persze fordítások révén. Folyóirataink állandóan tájékoztatják közönségüket a Goethe-irodalom fontosabb eseményeiről. Sorra ismertetik Goethe levelezését Merckkel, Schiller, Charlotte von Stein, Eckermann Beszélgetéseit, amelyek Goethet a maga legkonkrétabb emberi, személyi vonatkozásaiban mutatják be. De talán ennél is fontosabb, jogy a »jobboldali« liberális Kazinczy Gábor lefordítja Uvarov emlékbeszédét Goetheiről. (*Athenaeum* 1840. II. 37, 39), a *Tudománytár (Literatura, 1837. I. 319.)* ismerteti Aug. Wilh. Rehberg könyvét (*Goethe u. sein Jahrhundert, 1835*), néhány év múlva pedig kivonatossan közli Gutzkow híres apologetikus tanulmányát (*Goethe im Wendepunkte zweier Jahrhunderte, Literatura, 1842. VI. 3—15*), amelyek két különböző szempontból értelmezik Goethe nemzeti jelentőségét és helyét

¹ Turóczi-Trostler József: *Goethes Herz ein Kieselstein*, Budapest, 1928, — és *Goethe und die neuere ungarische Literatur*, Budapest, 1932.

a világirodalomban. Jellemző, hogy még az Eckermann-ismertetés is külön foglalkozik Goethe világirodalmi kapcsolataival.

Említettük, hogy a francia Edgar Quinet Goethe világirodalom-fogalmának első propagálói közé tartozik.

Quinet (1803—1875) Goethe és Herder tanítványa. Epikus világtörténeti szemléje, az *Ahasverus* (1833, németül 1834) a *Faust* családjához tartozik, de *Prometheusa* is magán viseli a goethei eredet jegyeit. Lefordítja Herder *Eszméit*, amelyeknek világtörténeti koncepciójában az egyes népek kibontakozásuk időrendjében úgy lépnek be a történelembe, ahogy Goethe koncepciójában a nemzeti irodalmak a világirodalomba. Mindenesetre jelentős eseménynek kell tartani, hogy a modern irodalmak egységéről szóló tanulmánya 1839-ben magyarul is megjelenik (kivonatossan: *Tudománýtár, Literatura* III, 193). — Fontos ez a tanulmány azért is, mert megrajzolja Goethe világirodalom-fogalmának előtörténetét, mégpedig úgy, hogy megkeresi hozzá a társadalmi és politikai feltételeket s konkrétan felel arra a kérdésre, milyen kilátásai és lehetőségei vannak egy modern világirodalomnak, a nagy nemzeti irodalmak egységének. Azonkívül olyan problémákat is felvet, amelyek mai irodalomtörténeti érdeklődésünk homlokterében állanak, többek között a kötelező haladó nemzeti hagyományok és a nem kevésbé kötelező nemzeti jelen, vagy a nemzeti irodalmak kölcsönös viszonyának problémáját.

A XVIII. század közepéig a francia ízlés, a versaillei költészet uralkodik az európai irodalmakon. A népek megtagadják nemzeti multjukat s a »versaillei« költészetet utánozzák. Volt pillanat, amikor Cadixtól Szent-Pétervárig kizárólag Boileau uralkodott, de már jelentkezett a visszahatás, amely valószínű forradalommal nőtt. Volt benne valami a politikai vagy vallásos forradalom dühöngő erőszakából. Széttépték a nagy francia század végrendeletét. Corneille, Racine, Boileau, Voltaire kénytelen volt engedni Shakespearenek, Dantenak, Calderonnak, Goethének. A forradalom nem szorítkozott Németországra. Átterjedt Angliára s megteremtette Walter Scottot, Byront. Stäel asszonytal betört Franciaországba. »Ki nem emlékszik azon pillanatra, amelyben ezen ország egész késznek látszék minden megszokott emlékezésről lemondani. Hévvél és lobból ölelendők a jövőt, megveték a multat, mint akadályt vagy mint szemrehányást.« Más szóval: a klasszikusok és romantikusok között kitört a nyílt harc, és semmi kilátás a megegyezésre. Egyszerűen, mert az egyik párt abszolutizálja a klasszikus századot, XIV. Lajos korát, azt mondván róla: Isten képe, imádni kell; a másik párt viszont: múmia, el kell temetni. Pedig helyesebb lett volna azt mondani: élő hagyomány, amely örökre a jövő géniuszával párosul.

Csodálatos volna, ha a mostani kultúra egysége csak az iparban, a politikában, vagy a hadakozásban érvényesülne, a művészetben viszont nem. Holott ez a (gazdasági-ideológiai egység) már a középkorban felfedezhető s azóta sem szűnik meg. Így a mai népek, bárhogyan különbözzenek is egy-

mástól, ugyanazzal a »társaságos egységgel bírnak, amelynek előbb-később politikai rendszerükben és művészi alkotásaikban is meg kell nyilatkoznia.« A főbaj ott van, hogy az írók megelégednek arról, ami őket egyesíti, s csak azt tartják szem előtt, ami elválasztja őket. De ha jól meggondoljuk a dolgot, az a háború, amely a mai irodalmi iskolák között támadt, csak polgárháború. Molière, Racine, Voltaire, Corneille, Calderon, Shakespeare, Goethe testvérek — ami ezután következik, az lényegében a Goethe alapszövegének értelmezése és körülírása, helyesebben alkalmazása az új európai irodalmakra, amelyek a júliusi forradalom másnapján szembetalálják magukat a megoldásra váró szociális és politikai feladatokkal.

A századok éppoly kevésbé tagadhatják meg magukban »a kölcsönös viszonyok életét, mint a lényeg a valóságét«. A halhataltan költők és írók valóban csak egy irodalmat alkotnak ; kölcsönösen emelik és világosítják egymást. Az egyiknek világa a másikra sugárzik vissza. Felül kell emelkedniök féltékenységen, ellenségeségen, éghajlatok ellenérzésén, időn, helyen. Törjenek »azon lélek után, mely közönséges és egy és minden nép lelkesedett teremtményeiben lakik«. Mindeddig az emberiség háborúban élt magával, s a költészet magasabb régióiban, ahol örök békének kellene uralkodnia, a legelkeseredettebben dúlt a harc.

Persze, Quinet nemcsak a Herder és a Goethe tanítványa, hanem egyúttal a Hegel is, s így az eszme, a szellem egységében látja a megvalósítandó nemzetközi irodalmi egység főfeltételét. Az emberek a sokféle lángelme eszméjéről felemelkednek egy »a természetben mindenhol jelenlevő lélek«, később az élet eszméjéhez, amely a művészet világában mindenhol jelen van és munkálkodik. Ugyanaz a gondviselés, mely a holt természet műveiben felfedezhető, nyilatkozik meg a gondolat alkotásaiban is. A külsőleg még mindig hiányzó szellemi egységet az írók különben megteremtették műveikben már akkor, amikor a kritika még mindent megosztott és elválasztott.

Goethe világirodalma a Quinet »Látomásá«-ban végül is így fest: »A nagy társaságos asztalnál mindnyájan egy pohárból ivának.« Van-e akár csak egy is korunk írói közül, aki ne tett volna valamit a szövetség megpecsételésére, aki nem látja, hogy Goethe mindent Voltaire-nek és Byron mindent Rousseau-nak köszönhet? (!) »Nem mutatkoznak-e Chateaubriandban az angol befolyás és a francia lélek vegyülete, Ossian merészsége és a Port-Royal hagyományai? Nem áll viszonyban Staël asszony úgy Genffel, mint Weimarral? Walter Scott varázs pályáját nem Goethe egyik darabja fordításával kezd-e meg? Ha a legtöbb kortársak characterét felboncolnók, mindeniknél hasonló összeköttetéseket találunk. De hogy csak a külföldiekről szóljunk : mi Schiller drámája egyéb, mint Shakespeare rendszere és Lessing kritikai lelkének szenvedélyes összeházasítása? Nem szemellátható-e, hogy Németország Manzoniiban Olasz-honnal, Rückertben Kelettel, Heinében Franciaországgal, Shelleyben, Coleridgeben és Wordsworthban Angliával, Oehlenschlägerben Dániával, Mickiewicz-

ben Lengyelországgal vegyült össze? Béranger rímei hangzanak a Kaukázus mellett és a Kant-féle metafizikát az Eurotas kákás partjain is feltaláltam . . . Párizs, London, Berlin, Szent-Pétervár és Újyork között egyszerre mozog. A szó egyik névtől a másikhoz repül ; mindenik különös feladata mindent egyszerre tudatni. Ma nincs oly rost a földnek testében, mely megrázatnék anélkül, hogy a többiek is egyszerre együtt meg ne reszkettetnének. Ezen egységet a francia forradalom kelté, a francia forradalom kifejté, a költészet pedig utolsó kenetét adá meg.« . . . Most, ha egy népet önmagában szemlélünk, semmi egyebet nem találunk, mint töredéket, vázlatot, egyenetlenséget, s ennek a népnek magának az érzelme és törekvése is különböző. Ellenben, ha az egészre függesztjük szemünket, mindennek egy érzelme, egy élete, egy szembeötlő nagysága van.

Quinet tanulmányát kiegészíti, mintegy természetes folytatása, egy másik névtelen cikk, amely két év múlva jelenik meg ugyancsak a Tudománytárban (*A literatúra társasági állása és jelentése a jelenkor népeinél. Literatúra*, 1841. V. 407, 449). Még jobban kiemeli a világirodalom társadalmi bázisát és társadalmi funkcióját, mint Quinet. Igaz, hogy csak három vezető irodalomra, a franciára, a németre és angolra szorítkozik. Alapszövege változatlanul a Goetheé: az a tarka és változatos kép, amelyet az európai irodalmak mutatnak, szinte megköveteli, hogy tüneményeikben megkeressük a törvényszerűt, folyamukban az állandót s rögzítsük azt, ami hasonlóság akad bennük. Korlátolt felfogásra vall, minden egyes könyvet elszigetelten megítélni. A filozófikus értelem arra törekszik, hogy felfedezze azokat a szabályokat és törvényeket, amelyek az egyetemes irodalom vagy ennek egyes ágaiban vagy korszakaiban uralkodnak. Herder, Wieland, Goethe legyőzte az ízlés korlátait, filiszteri egyoldalúságait s megmutatta az utat, amely a különböző népek és korszakok termékeinek méltánylására vezet s amelyen továbbhaladva eljuthatunk a nemzeti irodalmak összehasonlításához. A felvilágosodás és humanitás emelkedésével hozzáférhetünk az irodalom kincseihez . . . »Mivel végre néhány emberkor óta kétségkívül erősödött s az európai főbb népek között külön alakokban hathatósabban előlépett a filozófikus szellem s megteremtette Angliában a Bolinbrokeokat, Shaftesburyket, Chesterfieldeket és Humeokat ; Franciaországban a Bayleokat, Diderotkat, Voltaireket, Montesquieukat és Rousseaukat, Németországban pedig a tulajdonképpen értelemben vett speculativus filozófusokat«, lehetségessé vált nemcsak a nagy történeti anyag rendszerezése, hanem a jelen irodalmában való tájékozódás is. Legcélszerűbb ebben az összefüggésben megvizsgálni azt a viszonyt, amelyben Európa nagy országainak irodalma a nemzetek társaséletéhez áll. Újabb időben Németország, Anglia és Franciaország között oszlik meg az elsőség és felsőség dicsősége az irodalom különböző ágaiban és szakai-ban. Egyik sem tagadja meg a másiktól ezt az elsőséget, noha meg van győződve arról, hogy egészbenvéve az irodalomban őt illeti meg. Kitűnik ez abból, hogy a szűkkeblű féltékenység megszűnt, kitűnik továbbá abból a buzgalom-

ból, sőt mohóságból, amellyel az egyik irodalom a másik alkotásait átveszi, amennyire lehetséges fordítás, vagy utánzás által elsajátítja. »Azon szó, mely ma valamelyik angol vagy francia journalista tollából folyt, 8 nap múlva talán a német sajtó által is terjesztetik s már gyakran megtörtént, hogy az új könyv franciául és németül vagy angolul és németül egyszerre jelent meg. A szellemi javak közössége, az eszmék élénk közlése és cseréje, az irodalom kölcsönös hatása oly erőre jutott, hogy várhatni miképp a divat, e zsarnok istennő egész Európát villámsebbel átutazza s egy nyár alatt az egész finom világot a maga egyenruhájába öltözteti.« Mindemellett az említett irodalmakban továbbra is fennállnak a mélyebben fekvő »politikai és társasági különbözőségektől feltételezett sajátságok.« Ezért az »enthusiastáknak egyetemi irodalom iránti törekvései és álmódzásai, mely egy szép reggel felvirrad és melynek hírmondóit felületes syncrétizmusban és kitűnő nyelvvegyülékben akarják feltalálni, legalább ama népeletben fekvő és gyökerező különféleség miatt sokáig hajótörést fognak szenvedni.«

Íme a Goethe világirodalom fogalma, a nemzeti irodalmak együttese a nemzeti jelleg fenntartásával, — de mint megvalósíthatatlan utópia.

A világirodalom problémája a magyar irodalomban most már állandóan napirenden van, le sem kerül onnan. Már csak arra vár, hogy magyar nevet kapjon. Ami nem pusztán formáság, hanem annak a jele, hogy valóban bevált, gyökeret vert s meghonosodott a magyar írók és olvasók tudatában. De itt elébe vágtam a fejlődésnek, mert közben az új szó, igaz, felemás összetétel formájában, magyarul is megszületett.

1835-ben a német Bundestag betiltotta a »Fiatal Németország« néven ismert író- és költőcsoport összes műveit. Sőt tilalmát a jövőben megjelenő műveikre is kiterjesztette. E tilalom előkészítésében nagy része volt a Goethe-faló, sovíniszta, franciagyűlölő Wolfgang Menzel denunciáló cikkeinek. A betiltás nagy feltűnést keltett Európaszerte, mert a gondolatszabadság súlyos sérelmét látták benne. — Talán ennek tulajdonítható, hogy a *Tudománytár* a következő évben (1836. I. 199—218) egész terjedelmében közli Menzel egyik újabb támadó cikkét, amely összegezi a Fiatal Németország ellen felhozott vádakát és ezzel újból alátámasztja a Bundestag tilalmát.

Menzel mindenekelőtt azzal vádolja a Fiatal Németországot, hogy »egy általános minden nemzetiséget előlő emberség- s világpolgárságot propagál«. Aztán, hogy magáévá teszi Saint-Simon ideáit, amelyeknek az a lényege, hogy bitorolják a jövődőt és Európa »jövő fellázítására« törnek. Harmadik vádja a mozgalom vallástalanságának, a negyedik pedig a »vallástalanságtól elválaszthatatlan erkölcstelenségének« szól.

Menzel Heinében látja minden baj forrását, de közvetve Goethét is elmarasztalja a felelősségben. Tanuja Wienbarg, aki »Eszttétikai hadjáratai«-ban az »új tan rendszerét kigyalulta« és Goethét teszi meg az érzéki új vallás Messiás-sává, hogy »ezáltal saját erkölcstelen tanításait szépítse«. Eddig Goethében a

szépet szerették, most gondosan keresik ki erkölcstelenségeit, hogy »a maguk erkölcstelenségét palástolják velük«. Ez bátorította fel a Fiatál Németországot arra, hogy Goethe tekintélyét kirabolják. »Goethének kell előállani, hogy rothadt lelkük minden puffaszkodását s tajtékzását jóvá tegye«. — Wienbarg Goethét »Németország nagy szabadítójának, a kereszténység felforgatójának, az új hűsvallás alapítójának« nevezi. A Fiatál Németország írói most már azt hiszik, hogy ők is élhetnek azzal a szabadsággal, amellyel Goethe. »Ha egy szép természet lerázza láncait, mindjárt hasonlót tesz minden természet, a legundokabb, legbaromibb, legördögibb természet is.« (Ha van haladóellenes tendencia, ezekben a sorokban kézzelfogható.)

Láttuk, Menzel első vádja a világpolgárság tanításának és következményeinek szól. A világpolgárság természetes átmenet a világirodalomhoz. »Ők (t. i. a Fiatál Németország költői és írói) a hazafiságot«, mondja Menzel, »a vér ösztönének nyilatkoztatják, mely megvetendő és durvább, mintsem fölvilágosult időszakunkban valamit érhetne. Ők világraszóló literatúrát ígérnek, mely a mi eddigi nemzeti literatúránkat kiszorítandja. Minden kritika alatt legyen, úgymond Wienbarg, mely ezen *világ literatúrához*¹ tartozik. De ha ez valaha létesülhetne is, ki nem látja át, tisztán francia lenne. Hogy nekünk kellene filiszter-természetünket lehányva, általános embereké, világ embereivé lenni; ki nem látja ált, hogy francia rabszolgákká lennénk? Ez a régi elkoptatott beszéd. Az általános emberiség álarca alatt hirdették az 1792-iki franciaságot is. Le akarják velünk vettetni német-ruhánkat, hogy mesztelenül itt álljunk, mint általános emberek; de már hátunk mögött áll a Francia és meztelenségünk eltakarására udvariasan egy ebláncot ajánk«.

Ezzel megszületett volna a »Weltliteratur« első magyar megfelelője, a »világliteratúra«. Ami magábanvéve a szó és fogalom európai történetében is nevezetes adat, főleg a háttér miatt, amelyből kibontakozott. De magyar szempontból nem kevésbé fontos, hogy amikor az antihumanista, forradalomellenes Menzel kiemeli a fogalom egyetemességét és humanista elemeit, azt, ami mélységesen goethei benne, kapcsolatát az első polgári francia forradalom eszméivel, azt, amit német szempontból különösen veszedelmesnek tart, ugyanakkor a magyar olvasók számára is feltárja a fogalom igazi történeti jelentőségét.

A szó a cikk befejező részében még egyszer előkerül. Itt a »világrespubliká«-val párosul, ami ha lehet, még élesebb világlátásba helyezi nemzetközi-politikai színezetét: »Gutzkow és Wienbarg jelentik, hogy az országútról elűzött respublicának a literatúrába kell vonulnia, s a jövődőt kell előre készítenie, mint Rousseau. Ők a legtúlzóbb baloldal neveit, a párizsi száműzöttek neveit tűzik ki előre, s tudtunkra adják, míg őket és az egész ifjúságot szárnyaik alá veszik, hogy ők a jövő világ-respublica már kijelölt consulai, melyet a világ-

¹ Én emeltem ki.

literatúra által alakíthatni meg, s biztos kezeikbe vannak téve az egész európai ifjúság zabolái.»

Menzel cikkét egyébként Tarczy Lajos, Petőfi pápai tanára, Hegel legelső és legtehetségesebb magyar követője, Goethe, a klasszikus s az egykorú német irodalom kitűnő ismerője fordította, így a világirodalom goethei fogalma sem lehetett idegen tőle.

A magyar hegelianizmus jelentőségét nem kell túlbecsülni, de lebecsülni sem szabad, illetőleg másként kell értelmezni, mint ahogyan eddig történt. Kétségtelen, ez az első filozófiai mozgalom, amely egy nagyobb intellektuális nyilvánosság előtt zajlik le s az olvasók szélesebb rétegeit foglalkoztatja. De mai szemmel nézve jórészt paptanárok, magántudósok, literátorok magánügye. Az úgynevezett »Hegel-vita« vihar egy pohár vízben, amely a hegeli szóhasználat, terminológia, elvont kérdések, a nagy rendszer egy-két alkotóeleme körül robbant ki s így egyáltalán nem, vagy csak közvetve érinti a magyar politika és társadalom életbevágó kérdéseit, megoldásra váró konkrét feladatait. Elejétől végig megtartja tiszta ideológiai jellegét. Itt nincsen egy konzervatív és egy radikális baloldal, mint az egykorú Németországban. Az egyik oldalon állnak azok, akik Hegelben látják a modern filozófia reprezentatív képviselőjét, minden bölcsesség kútfejét, a másikon viszont, akik vallástalansággal, keresztényellenességgel, panteizmussal és ateizmussal, homályossággal vádolják, ezért nemzeti veszedelemnek tartják s ebben emlékeztetnek a rendi reakció XVIII. századi íróira, akik persze más okokból hasonló magatartást tanúsítanak a felvilágosodással szemben. Talán ez az a pont, ahol a magyar hegelianizmusnak némi, igaz, nagyon szerény szerepe lehet a forradalom ideológiai előkészítésében. Ezzel szemben egy-két terminológiai utalást nem tekintve, teljesen elhomályosul, pusztá utalás marad az, ami Marx és Engels szerint a német klasszikus filozófia legnagyobb vívmánya, Hegel rendszerének legforradalmibb eleme, a dialektika. A mi szempontunkból azonban fontosabb a következő: az ú. n. Hegel-vita pontosan arra az évtizedre esik, amikor elsőízben mutatkoznak meg a kapitalizálódás és az iparosodás első magyar eredményei, amikor a polgári forradalmak, az első munkásmozgalmak híre kezdik hozzászoktatni a magyar értelmiséget ahhoz, hogy végre átfogóbb történeti kategóriákban gondolkozzék. Mindezt híven tükrözi egykorú nyelvkészletünk gyarapodása: e korszak divatos szavai, amilyenek pl. a világszellem (már 1835-ben szótározva az Akadémia Magyar-német szótárában), világlélek, világegyetem stb. Közéjük tartozik a »világliteratúra« is.

Hadd utaljunk ebben az összefüggésben egy olyan irodalomtörténeti-terminológiai kapcsolatra, amely, úgylátszik, mindeddig elkerülte kutatóink figyelmét. Azok mellett a fenntartások mellett, amelyek kora társadalmának, gondolkodásának korlátaiból adódnak, Tarczy Lajos aránylag többet sajátított el Hegel rendszerének egészéből, mint legtöbb kortársa. Jól látni ezt önigazolásából, amelyet püspöke felszólítására írt, hogy tisztázza magát a hegelianiz-

musával kapcsolatban felmerült vádak alól. Aztán : szerkesztett két kitűnően összeválogatott költői s egy prózai antológiát.¹ Ez utóbbinak Heine *Útirajzai*-ból és Herder *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* c. művéből (Görögország!) vett részletek mellett a legsúlyosabb és a magyar olvasó számára a legproblematisabb szemelvénye Hegel »Bevezetése a filozófia történetébe«, amely egyúttal jó bevezetés Hegel egész rendszerébe. (Befejező részében : a fejlődés és a világszellem értelmezése.) Ez az antológia kétségtelenül egyedül áll a magyar irodalmi olvasókönyvek történetében. Éppen akkor jelent meg, amikor Petőfi pápai diák és Tarczy tanítványa volt. Petőfinek természetesen tudnia kellett a kisváros szenzációjáról, Tarczy fegyelmi ügyéről s arról, hogy hegelianizmusa miatt le kellett mondania filozófiai tanszékéről. Azt is tudjuk, hogy Petőfi Tarczy antológiáiból merítette első német irodalmi ismereteit. Itt találta azoknak a német költőknek, Schillernek, Matthissonnak, Claudiusnak, Heinenak szövegét, akiket magyarra fordított. Feltehető, hogy Tarczy prózai olvasókönyve is megfordult a kezén.

Nem akarunk vitát kezdeni arról, mennyi köze van Petőfinek a hegelianizmushoz — (valószínűleg nem sok) —, viszont Hegel világtörténeti távlatai kitűnően illenek Petőfi későbbi világtörténeti olvasmányaihoz. Éppen ezért nem hallgathatjuk el egy olyan terminológiai találkozását Hegellel, amely lehet véletlen, amely származhatik esetleg más forrásokból is, de valószínű, hogy a Tarczy-féle olvasókönyv Hegel szemelvényéből maradt meg az emlékezetében.

»A Monarchia emberei nem hiszik, vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását, s az Istentagadást«, — írja 1848. április 19-én (Napló). »Én ellenben hiszem, hogy fokként fejlődik a világszellem, látom, miként fejlődik, látom az utat, amelyen megy. Ő lassan halad, minden száz vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést, de miért sietne? hiszen ráér, mert övé az örökkévalóság. Most újra emeli a lábát, hogy egyet lépjen . . . a monarchiából a respublicába. Elébeálljak, hogy szemrehányó tekintetével megátkozzon vagy megsemmisítsen? Nem, leborulok méltóságos színe előtt, fölkelek megáldva, belefogódzom szent palástjába és követem dicsőséges nyomdokát.«

A terminológiai egyezés Hegel és Petőfi között vitathatatlan, de vitathatatlan az is, hogy a világszellem fejlődésének gondolata ebben az összefüggésben szintén Hegelre mutat. Az eredet kérdésénél azonban fontosabb, hogy Petőfi az egésztest talpára állítja, forradalmi tartalommal tölti meg s átülteti a maga személyi nyelvére. Innen már csak egy lépés az egyetemes és nemzeti szabadság dialektikus feloldódásáig, a Petőfi »világsszabadság«-fogalmáig és szaváig, amelynek eredetéről és értelméről annyit vitatkoztunk. A fogalom és jelentése, a szó funkciója Petőfi tulajdona, de a szó maga a hegeli »világszellem« családjához tartozik.

A »világliteratúra« felemás összetétel. Egyelőre az is marad, amíg csak az összetétel második eleme meg nem magyarosodik. Az antik eredetű literatúra

¹ Tarczy Lajos : *Kalászkok a német prózából*. Német olvasó könyvül gyűjté. Pápán, 1844.

— Szent Jeromos a pogány irodalmat jelöli vele, szemben a keresztény »scripturá«-val, — a renaissance-humanizmus óta a tudományok egyetemességét foglalja magában. Mai jelentését megközelítő értelmezésében nem régibb a XVII—XVIII. századnál. (Bacon, Leibniz, a régiek s a modernek vitája stb.) Tartalmának teljes modern kibontakozása s korlátozása a szépirodalomra lényegében Goethe s az európai romantika évtizedeire esik. Jelentésváltozásai ellenére a vezető irodalmak a »literatúra«-ösalak nacionalizált alakját használják (kivéve a németet, ahol kb. 1840. óta a »Schrifttum« szóval is találkozunk).

Nem tekintve azokat a kísérleteket, amelyek a literatúra tudomány-, tudományosság-, nyelvészet-jelentéséhez keresnek magyar megfelelőt¹ (*Calepinus* : Írás, tudomány ; *Rimay* : Deákság ; *Szenczi Molnár Albert* : Deákságnak kezdeti ; *Páriz Pápai* : Deákságnak mestersége, Írómesterség), modernebb értelmezésű magyarítására is találunk példát. Az egyik a nyelvkelet (*Hazai Tudósítások* 1806. 321), a másik az írászat (u. o. 1807. I. 298. vö. *Magyar Nyelv* 1914., 229, — a *Révai* javasolta deákság nem új). Mind a kettő elég tökéletlen s éppen ezért nem is honosodhatott meg. Időpontjuk félszeg magyarító buzgalmából születtek. Ehhez járul egy harmadik magyarítás, amely eddig ismeretlen volt. Nem csoda, mert olyan helyen jelent meg, ahol nem igen keresnők, Bugát Pálnak németből fordított magyar *Bonctudományában* (1828) : Literatúra = tudományok tudománya. Már Vörösmarty megállapította róla : »Literatúra tudományok tudománya által nem fejeztetik ki alkalmasan«. Majd így folytatja : »S ez — t. i. a literatúra — egyébiránt is azon szavak közé tartozik, melyek hihetőleg meg fognak öröködni nyelvünkben, számtalan más szavak lévén még, melyeknek magyarítására nagyobb szükségünk van...«² Vörösmarty azonban rosszul jósolt, mert pontosan végszóra itt van literatúrának ezúttal maradandó megfelelője, az irodalom.

Az új szó maradandóságát a reformkorszak uralomra jutott magyar nyelve és új költészete biztosítja. Ha a literatúra mindvégig megtart valamit klasszikus-humanista jelentéséből és szerepéből, azt, hogy egy olyan irodalom jelölésére szolgál, amelyet tudós literátusok és poéták, kiválasztott írók és költők írnak egy zárt számú, kiválasztott közönségnek, a szó megmagyarított alakja mintegy demokratizálja a fogalmat, jeléül annak, hogy az irodalom most már művelőiben is, tartalmában és formájában is túlnőtt a »tudós« korlátokon, hogy a nemzet a maga birtokának érzi az irodalmat.

Éppen ezért kevésbé fontos probléma, kinek alkotása az irodalom szó. A Szemere Pálé, ahogyan Toldy Ferenc állítja, vagy pedig másé. Eddigi tudomásunk szerint kétségtelennek látszik, hogy elsőízben Szemere Bertalan hozta forgalomba »Utazás külföldön« című útinaplójában (1840.). A szó keletkezését

¹ Az irodalom szó történetéhez : *Simonfi János, Az irodalom szó története*, Budapest 1913.

² *Vörösmarty* összes munkái, VI. 196.

és értelmezését viszont érdekesen világítja meg hegelianus kortársa, Erdélyi János: »Mit értsünk az irodalomon, a szó kijelenti magát. Eltérve az európai nyelvektől, melyek a műszókban válthatatlanul függenek a görög-latin rokonság hagyományain, a magyar önállóan képezé irodalom szavát az ír gyökből, melynek eredeti jelentése azon egy a görög-latin (lio, lino, litera) törzsekkel, honnan literatúra származott. Képzésében is a maga törvényei szerint járt el a bír, birodalom hasonlatára s mindazt érti alatta, mi az írás vagy ennek szerencsés mása, tudniillik a könyvnyomtatás mestersége által meg van őrizve a feledéstől s letéve az időknek . . . Birodalom minden kicsi s magán birtokot jelenthet ugyan, de utoljára nagy politikai területek, országok elérnek fogalmában ; hasonlóul az irodalom eleinte a nyelv töredékeivel, a gondolat ébrényeivel bánik ; előmenete folytán pedig a legnagyobb tartalmi gazdagság s alaki bevezettség is kevés neki, amikor gyakorlatilag lép fel, s átveszi az összes anyagi és szellemi élet vezetését, szükségének fedezését. Gondoskodik mindenről.« (*Egyetemes Irodalomtörténet* I. Pest, 1868. 3—4. l.)

Elvben most már semmi akadály a világliteratúra-szó átadja helyét a világirodalom-szónak. De még néhány esztendőbe telik, mire az elv gyakorlatban is érvényesül. Először Szeberényi Lajos kapja fel 1840-ben Orosz József pozsonyi *Hírnökében* (November 19 ; Simonfi, 8.). Szemere Pál viszont 1846-ig következetesen világliteratúrát ír — (a világirodalom szót először egy Petőfihez intézett levelében használja) —, s ez a tény is mintha ellentmondana annak a feltevésnek, hogy ő az irodalom szó alkotója. Szontagh Gusztáv, az anti-hegelianusok egyik karvezetője, már két évvel Tarczy után magáévá teszi a világliteratúrát, még pedig olyan vonatkozásban, amelyből nyilvánvaló kapcsolata Hegel műnyelvével, mert egy füst alatt a »világfilozófiára« is utal : »Németország nem a világ, s német philosophia nem a világ philosophiája. Ha pedig valahol, mint nálunk, arra kerül a dolog, hogy valamely tudomány az örökös majmolástól megszabadítva, önálló lábra helyeztessék, s a tudomány elért álláspontjával összeegyezőleg továbbműveltessék : alapjait a világliteratúra álláspontjából kell megvetni s művelődését annak főirányával összeegyezésben tartani, a Fichte, Schelling s Hegel-féle philosophia ítéletem szerint az újabb világphilosophia.«¹ De csak 1841-ben közelíti meg a magyar összetételt : »Balgatagság tőlük azt kívánni, hogy oly költői műveket teremtsenek, minők a 'világ' irodalma' első sorában tündökölnék.« (*Athenaeum* 1841. május 13. — Ugyanígy Terray Károly »Elmélet és szemlélődés« c. művében, 1843. 32. l.) Vachott Imre »Világköltészete« (*Athenaeum*, 1841. l., 369.) az első és utolsó átmenet a világliteratúra és világirodalom között, s innen egyenes út vezet Arany János kozmopolita »világköltő«-jéhez. (A *Tudománytár-Literatúrának* a Literatúra társasági állásáról szóló cikkében : egyetemi irodalom.)

¹ *Figyelmező*, 1838, 585.

A Kisfaludy-Társaság 1843. február 3-i kelettel pályázatot hirdet a következő »szépműtani tétel« megvilágítására : » . . . előrebocsátván : mik legyenek az úgynevezett francia dráma jellemző tulajdonai ; mutattassék ki, milly viszonyban áll a drámai világirodalom' egyéb kitűnő irányaihoz«. (*A Kisfaludy-Társaság Évlapjai* 1844., 4., 58.) Ezzel végre itt van a Weltliteratur esedékes teljes magyar mása is, s megkezdődik a szó »vulgáris« története. De igazi polgárjogot Erdélyi János — 1843 óta a Kisfaludy-Társaság titkára — szerez neki.

Erdélyi is hegelianus, de Hegelhez és rendszeréhez való viszonya másképpen alakul, mint legtöbb kortársáé : közvetlenebb és konkrétabb. Jobbágy származása, ifjúkorának keserves tapasztalatai, európai utazásai, filozófiai, történeti és irodalmi olvasmányai, s mindaz, ami a nagy szociális utópiákból került hozzá, érzékenyebbé teszi az osztálytársadalom ellentmondásai iránt s képessé teszi arra, hogy gyakorlatilag alkalmazza Hegel dialektikus módszerét, azaz ellentmondásos folyamatként ábrázolja s értelmezze a magyar irodalom, a magyar filozófia fejlődésmenetét, hogy belássa : a fejlődésben van emelkedés és hanyatlás, de megállás nincs, hogy Toldy Ferencsel szemben ne Vörösmartyban, Gyulai Pállal szemben ne Petőfiben és Aranyban lássa a magyar költészet betetőzését. Erdélyi ezzel kapcsolatban a következőket mondja a maga ereendő hegelianizmusáról : »Mondhatnék s pedig egész jámborsággal magamról is annyit, hogy előbb voltak efféle meggyőződéseim, gondolkodás után, mint tanulmányaim könyvből, de hát ki hisz mai világban az írói önvallomásoknak?« És kissé Horváth István őstörténeti kalandozásaira és kalandos szöfejtéseire emlékeztet az a felfedezése, hogy nincs gondolkozás, amely annyira egybehangzanék a hegeli filozófiával, mint a magyar : »Én sohasem bírom megfogni, mikép tudott egy német bölcs, Hegel, ily magyarosan, vagy az ősmagyar ezelőtt már századokkal oly hegeli módra gondolkozni. Így szövi be magát az ész a nyelv szavaiba és gondolatformáiba, miként gubójába a selymér.« (*Hazai Bölcsészeti Jelene*, Sárospatak, 1857. 39.) Erdélyi nem politikus természet, egyetlen politikai tette, hogy szerkesztője a rövid életű »Respubliká«-nak. Osztálysérelemmel, plebejus lázadozásával a költészetbe s tanulmányaiba menekült. Innen talán ellenzéki magatartása irodalmi kérdésekben, de innen félszégei, súlyos távlatvédelmei Arany, Petőfi, Madách megítélésében is.

Erdélyi világirodalom-fogalmának gyökerei Herder, Goethe és Hegel ;¹ köre eleinte Európa, később a nagy világ, tartalma pedig a »világszellem«, amint kibontakozása közben az egyes nemzeti irodalmakban megtestesül. Lényegében összeesik Erdélyi közvetlen és közvetett átfogó világirodalmi ismereteinek körével. Új mozzanat benne, hogy Vörösmartyval most már a magyar költészet is helyet kap a világirodalomban, még pedig Erdélyi értelmezése szerint egyenrangú félként. 1845-ben megjelent Vörösmarty-tanulmányának (*Irodalmi Ór*, újra : *Pályák és Pálmák*, 1866.) társadalmi és poli-

¹ Van olyan adatunk, hogy Erdélyi lefordította vagy fordítani kezdte *Wienberg* »Eszétikai hadjáratai«-t, tehát már itt megismerkedhetett a szóval és a fogalommal.

tikai vonatkozásai mellett éppen az az elvi jelentősége, hogy elsőízben igazol magyar költőt Európa előtt. Hogy azonban ez megtörténjék, Erdélyinek előbb tisztáznia kell a nemzeti irodalomnak a világirodalomhoz való dialektikus viszonyát. Erdélyi értelmezése szerint Goethe világirodalom-fogalma — újszerűsége miatt még időzjel közé teszi a szót (*Pályák és Pálmák*, 157.) — nem öleli fel a »világon levő minden irodalmakat«, amint nem értjük »világtörténet fogalmában mindazon eseményperceket, melyek például a kis San-Marino köztársaság kebelén belül történnek . . . Így a világirodalom szinte az, melyet minden időben, minden nemzetek írnak, azaz a külön nemzetek tudományos műveltségének legmagasb pontjai összefogatván, belőlük egész alkotnak, mintha egy nemzetéi volnának.«

Erdélyi kirekeszti a világirodalom köréből a római — »ez utolsónak egész poézisa veszhetne a nélkül, hogy a világköltészet kárát vallhatta volna . . . mely csak utánzása volt a görögnek és semmi új világnézetet (Weltanschauung) nem hozza magával, ha egyszer a görögöt ismerők . . . A fennálló európai nemzetek közül talán csak Dante, Shakespeare és Goethe az a három eredeti nagy szellem, kik által nemzetük befolyt a világköltészet fejlődésmenetébe. . . .»Mi hát akkor a magyarok szerepe a szellem világában?« kérdezi Erdélyi. »Talán nyújték fogalmat, világköltészetről lévén szó, azon mérték felől is, mely állásunkat némileg mutatná a többi művelt népek irányában, az irodalom, főleg a költészet mezején. Bármi alant álljunk is, amit jobb elismernünk, mint magunkat hitvány önhittel kecsegtetnünk, örvendetes jelenet az, hogy irodalmi reformunk által léptünk, sőt nagyot haladánk e magas állás felé mély süllyedésünkben . . . Vörösmartyé e lépés dicsősége; ő vitt bennünket közelebb; az ő szelleme emele a betöltendő mérték felé, mely annyit tesz, hogy ő legmagasb tehetség közöttünk mind a mai napig. Már a történet úgy akarta, hogy a századdal együtt lépjen nyomrul-nyomra, születvén 1800-ban.« (*Pályák és Pálmák* 158. l.)

Jóval mélyebbre hatol Erdélyi Goethe világirodalom-fogalmának megértésébe s így jóval tovább jut a fogalom humanista gyökereinek s az egyetemes megbékülést szolgáló szerepének kifejtésébe, amikor tollba tört *Egyetemes Irodalomtörténetének* (1868.) módszertani alapvetését tisztázva az irodalom világszerű, nemzetközi hivatásáról beszél. . . .»Valamint a természetnek, velünk egyelőre szemköztálló hatalomnak, azon mértékben fogy idegensége félelmes volta, melyben törvényeit felismerjük: hasonlóan és még inkább a vad és távollakó népek a szerint jutnak közelebb egymáshoz és a művelődéshez, amint az irodalomban vagy ilyennemű hagyományokban magukat kijelentik és felmutatják. . . . A történelem eltérései vagy összeütközései dacára is végponton minden irodalom egyezik a célban egymással, tulajdonképp az emberiséggel, dönt a fölismerés perce... s tovább nem halasztható ideje áll be a népek kibékülésének... a szellem vezér-hatalma elismerésének . . . Így az irodalom egyszersmind a türelem iskolája, melyből semmi sincs kizárva, ami a szeretet-

hez tartozik s minden be van foglalva, mi az emberiséget egyesíti. Az irodalommal tehát az emberiség képcsarnokába lépünk, hol a népek szobra, képe, kézirata hiteles eredetiségben. Amely tudományt e népszobrok lélektana és művésze, külső és belső története nyújt: irodalomtörténet, vagy mert minden irodalmi népet említésbe hozunk: világirodalom.« Azt hiszem, ennél tisztábban Erdélyi európai kortársai között senki meg nem világította és meg jobban nem közelítette Goethe világirodalom-fogalmát. »A világirodalom az emberiség lélektanát rajzolja elénk nagyobb kiemelkedő vonásaiban, a nyelvek által, melyeken szól és a nemzetek szerint, melyek írják... Ha mégis van szó világirodalomról, melyben a nemzetek csak mellékesen jönének elő, mint nagy emberek életrajzában a szülék, jó ha megemléttetnek, de el is maradnak: ez az irodalomnak bölcsészeti felfogása, főtekintettel a tudományos művészetre, melyek mint eredmény és kész jó, a nemzeti és politikai viszontagságok, az erkölcsi és társadalmi élet megrendülései, a konkrét állapotok szóba hozása nélkül csupán műbölcsészeti magas célból tárgyaltatnak.«

Hogy semmi kétségünk ne legyen az iránt, hogy ezeket a mondatokat Goethe sugallta, ezt Erdélyi maga leplezi le: »Így találta fel Goethe a világirodalom eszméjét.« (Munkájának gyakorlati kivitelében Erdélyi kalauzai, ismeretének anyagi forrásai egyébként Theodor Grässe, Theodor Mundt, Johannes Scherr mellett a hegelianus Karl Rosenkranz.)

Hegel, de még inkább Rosenkranz példája aztán arra csábítja Erdélyit, hogy fejtegetőre állítsa Goethe reális világirodalom-fogalmát s hogy az irodalomban az egyetlen valóságnak elismert szellem önvalloását, a világirodalom történetében pedig az eszme megvalósulásának képmásait lássa. De jellemző ideológiai álláspontjának tisztázatlanságára és következetlenségére, ami csak tisztázatlan társadalmi és politikai helyzetének a következménye, hogy ugyanakkor napirendre tűzi a nemzeti irodalom és világirodalom, a nemzeti »különösség« ellentmondásos viszonyának a problémáját s egyre újból és újból megtagadja Goethe világirodalom-fogalmát, amely pedig egész világirodalomtörténeti épületének kiinduló pontja és alapja.

Erdélyi szerint a XVIII. századot a bölcsészet századának ismeri az irodalomtörténet: Forradalmi jellem, visszaható bélyeg, a klasszicizmussal szemben regényes fordulat, társadalmi irány, népi hangulat: mindegy, akár mennyi: elfér a bölcsészeti nagyon tág cím alatt. A bölcsészeti irány egyetemes, átüt minden állapoton, meghat kicsit, nagyot, társadalmat és politikát. Az irodalomban nem marad pusztá szó, és »Goethe auspiciuma alatt szülte a világirodalom fogalmát, melyet ha föl kellett találni, abba is kell hagyni mihamar«. Mert a világirodalom »egységet alkuszik«, mint a politikában a kozmopolitizmus, és megöli a nemzetek irodalmát, történeti lényegüket és »ájtattal« helyezkedik az egyetemes emberiség színvonalára. S itt megjelenik a szép is, vagyis a művészet általánosan, és előáll a »legfőbb« szép elmélete. Csakhogy nincsen olyan esztétikai műveltség, amely feleslegessé tehetné vagy feloldaná

a nemzeti korlátokat. A nemzetek éppen azzal szolgálják az örök szépet, hogy megőrzik azt, ami bennük sajátos és elidegeníthetetlen, hiszen a költészet realitása éppen és határozottan a nemzeti szellem.

Erdélyi felismeri minden szépségfogalom relatív értékét. Az egyetemes szépnak valóban a világirodalom volna a hazája, mint a kozmopolitának a föld kerekége, de olyan nincs. Az irodalom mindjárt nyelvénél, azaz annál az elemnél fogva, »amely alkotását előállítja, azonnal különösség«. Az egyetemes történelem a görög és keresztény civilizáción kívül még többet is ismer, mi pedig jobbra csak ezt a kettőt tartjuk szem előtt, s mindamellett világirodalomról és egyetemes szépről beszélünk. (Erdélyi itt valóban rátapint a klasszikus szépségeszmény egyik legsebezhetőbb pontjára, de arra is, hogy a világirodalom merő illúzió, ha hiányzik mellőle az egyetemes nyelv, amelyről a fiatal Leibniz ábrándozott.¹ Mindebből Erdélyi azt a következtetést vonja le, hogy fel kell hagyni a goethei világirodalom fogalmával, a XVIII. század filozófiai egyetemességével az irodalomban. Hiszen Goethe maga is arra a kérdésre: Mi az egyetemes (das Allgemeine), ezt feleli: a különös (das Besondere), az irodalom pedig ilyen különösség, vagyis nincs világirodalom, amely az egyetemes művelődésen úgy futna végig, mint az Appeninek Olaszországban, hanem van nemzeti irodalom, amely a nyelvek, élet és szokások, polgári és vallásos meggyőződések sokfélesége szerint, a történelem földjéből mint a Balaton vidéki hegyek a síkról, magasszerű alakulással emelkedik fel és betölt egy helyet a szellem országából. Goethének igaza van, amikor az egyetemesben találja fel a különöst, de talán azt is kérdezhetné volna: mi a különösség, s erre azt felelhette volna: a határozottság vagy nagy egyéniség. »Azonban — jegyzi meg Erdélyi — Goethe se követhette mindenütt az eszmefejlődést, vagyis nem volt oly jó keresztény, hogy kevésbé lett volna görög. Uralkodó költői hatalom létre — mint olykor a világ fejedelmei — az egyetemes szépség (Universalmonarchie) országára gondolt. Sokallá Shakespearenek egyéni alkotásmerényleteit, utódainak a romanticizmust; a maga örök jogát ugyan megtartotta, de a másokét el nem foglalhatta, és kívüle is van útja a szépség állításának.«

Erdélyi nem ismerte, nem ismerhette Goethe világirodalom-fogalmának egész okmánytárát, ahogyan ma ismerjük, ezért természetesen ahhoz tartotta magát, amit másod- és harmadrendű forrásokból, gyakran eltorzítva megtudhatott róla. Amit pedig Goethe kozmopolitizmusáról, uralkodó hatalmáról mond, az nyilvánvalóan tévedés.

Láttuk, Goethe világirodalom-fogalmának éppen az a lényege, hogy feloldja az egyéni és a tipikus, a különös és az általános, a nemzeti és az egyetemes emberi dialektikus viszonyát, anélkül, hogy kioltaná, vagy akár csak elhomályosítaná a nemzetit. Szó sem lehet arról, hogy kioltsa a nemzeti különb-

¹ L. erről a kérdésről Sztálin válaszát A. Holopov elvtársnak (Szikra-kiadás, 7. 1.).

ségeket, az emberi gondolkodás vagy érzés teljes egyenlőségének és »elvont egybehangzásának« javára. Hiszen szerinte a világirodalomnak éppen az a feladata, hogy a népekkel kölcsönösen megértesse nemzeti sajátosságait és ezen a révén kölcsönös türelemre szoktassa őket egymás iránt. A nemzeti különbségek elismerése éppen azon a mély belátáson alapul, hogy ugyanolyan természetesen adódnak, mint pl. a növényvilág sokfélesége, s a szellem világa azonnal elveszítené gazdagságát és szépségét, ha az általános közmegegyezés és egyformaság kényszerének vetnők alá. Másfelől azonban a természet jelenségeinek sokféleségében és tarkaságában mindig egy magasabbrendű egység megnyilatkozását kell látni, s így van ez — Goethe felfogása és értelmezése szerint — a teremtő szellem világában is. A nemzetek különös sajátosságai olyanok, mint nyelvük és pénznemeik, meg kell ismerkedni velük, mert megkönnyítik, sőt egyáltalán csak ők teszik igazán lehetővé a közlekedést. Egy szóval Goethe világirodalom-fogalmában együtt találni mindazt, amit Erdélyi látszólag hiába keres rajta. De teljesen megértjük Erdélyi aggodalmát, aki a magyar irodalom önállóságát félti a szerinte minden nemzetet elnyelő világ-irodalomtól.

Goethe tudatosította elsősorban a maga és a németiség számára, milyen erkölcsi és politikai jelentősége, nevelő hatása van annak, hogy írói és gondolkodói végre kiemelik többszázéves elszigeteltségéből s belépnek az európai irodalmak együttesébe. Ezért próbálja angol, francia, orosz, lengyel, olasz, amerikai látogatóinak és tisztelőinek nyilatkozatain, cikkein, de elsősorban műveinek európai visszhangján egyre fokozódó tárgyilagossággal lemérni, milyen megértésre talál velük s hogyan tükröződnek törekvései a társadalmilag, politikailag érettebb nemzetek tudatában. Ugyanakkor Európa írói és költői hasonló izgalommal várják, hogyan ítéli meg műveiket Goethe.

Mialatt a politikai reakció elnyom minden szabad megnyilatkozást, a kapitalizmus pedig egyre újabb piacokat keres és hódít meg a maga kielégíthetetlen profitéhsége számára, Goethe segít megteremteni a haladó humanizmus, az igazi nemzetköziség egységfrontját, amely Európa legjobb neveit — Byront, Shelleyt, Puskind, Manzont, Mickiewiczet, Balzacot — foglalja magában. S itt hadd idézzünk a két illetékes tanut. Az egyik Belinszkij, aki Goethét megvédi legfanatikusabb nacionalista támadója, a német Menzel ellen. A másik Piszarev, aki »Realisták« című tanulmányában azt írja Goethéről, hogy sohasem lesz a tömegek kedves költője, de a tömegek nevelői és vezetői számára Goethe művei jelentik azt a hatalmas galvántelepet, amelyből új erők áradnak feléjük. Amit olvasás közben elsajátítanak belőle, az tovább áramlik abba az eleven tengerbe, amelynek tömeg a neve s amelybe végül beletorkollik valamennyi gondolatunk és törekvésünk. Más nemzeti irodalmakból is idézhetnénk hasonló nyilatkozatokat, de egyik sem fejezi ki ilyen világosan és határozottan Goethe világirodalom-fogalmának humanizáló, népnevelő szerepét a nemzeti irodalmak össz függésében.

Goethe szóhasználatában a világköltészet megelőzi a világirodalmat, de úgy szólván ikerszavak (elsőízben 1826-ban használja a szerb költeményekről írt tanulmányában). Fogalmilag a Herder népköltészetéhez áll a legközelebb, csak hogy Goethe fogalma fejlődéstörténeti fogalom. A romantikusok népköltészet-fogalmától viszont abban különbözik, hogy nincsen benne semmi irracionális-misztikus és reakciós elem. Lényegében ugyanannak az egyetemes emberi erőnek a nemzeti megnyilatkozásáról van szó, amelyiké a világirodalom, csak hogy a formája kötetlenebb és ösztönösebb. »Tulajdonképpen csak egy költészet van, az igazi, amely nem kizárólagos sajátja sem a nemtelennek, sem a nemesnek, sem a királynak, sem a parasztnak; művelője mindenki, aki igaz embernek érzi magát; ellenállhatatlanul tör elő a műveletlen, sőt nyers népből, de művelt, sőt magas műveltségű nemzetektől sem idegen.« A legméltóbb, legkonkrétabb tárgya a világirodalomnak, amely átfogó keretül szolgál neki. S akárcsak a világirodalom, a világköltészet is a nemzetek közötti megértés és az egyetemes humanizálás eszköze, csak hogy nem felülről lefelé, hanem alulról felfelé hatva árad szét a világon és az emberek között.

Goethe Herder nyomában és a romantikusokkal versenyezve, de egészen más intencióval, mint ők, felkutatja a világköltészet minden táját, a germán északot, a spanyolt, az olaszt, a görögöt, de érdeklődése kezdettől fogva első sorban a szláv Keletnek és Délkeletnek szól. Nemesak azért, mivel itt akad a legtöbb felfedezni valója, hanem mivel ebben a világban látja a kapitalizálódó Európa naivabb, egészségesebb s egyúttal jövőbe utaló ellenvilágát. S minél súlyosabbnak, elviselhetetlenebbnek érzi a kapitalizmus torzító hatását, ember- és művészetellenességét, annál intenzívebben fordul a szláv nyelvterület népköltészetére felé, mert Európa költészetének felfrissítését is tőle várja. Tanulmányai, amelyeket a *Kunst und Altertumba* írt erről a népköltészeetről, további munkára ösztönzik a gyűjtőket, kiadókat és fordítókat, köztük a szerb Vuk Stephanovič Karadžićot, a szorgalmas Therese Albertine Jacob-Robinsont és az angol Bowringot is. Goethe állandó érdeklődése ideológiailag támogatja a balkáni népek szabadságmozgalmaikat.

És a magyar népköltészet? — kérdezhetnők ezek után.

Goethe elvben kétségtelenül készen állt a magyar irodalom és a magyar népköltészet befogadására. Csak hogy egyelőre nem volt mit befogadnia.

Azóta, hogy II. József feudális ellenzéke felajánlotta Karl August weimari hercegnek a magyar koronát, Goethének, aki maga is befolyt a diplomáciai tárgyalásokba, egyre újból meg újból alkalmat nyílt tájékozódni a magyar viszonyok körül. A XVIII—XIX. sz. fordulóján a német történetírás és nyelvtudomány napirendre tűzte a magyar őstörténet és a magyar nyelveredet kérdését. — Fr. Schlegel, W. v. Humboldt magyarul tanul, a Grimm-testvérek magyar népkönyvek iránt érdeklődnek. Friedrich Schlegel bécsi felolvasásaiban a magyar költészetet is beilleszti a maga középkorkonceptiójába. Magyarország is kívülesik még a kapitalista világon, ezért érthető, hogy az antikapitalista német roman-

tika magyar alakokkal és magyar motívumokkal népesíti be elbeszéléseit. Goethe sokszáz levelezője, látogatója, tisztelője között sok a magyar, jórészt persze utazgató arisztokraták, teológusok, magántudósok, a jénai egyetemen tanuló diákok, akikkel nyilván magyar dolgokról is elbeszélget. A számos műkedvelő között az egyetlen jelentékenyebb literátor Toldy Ferenc, aki *Handbuch*-ját is megküldi Goethének.

Goethe igazi realista létere szereti az elméletet a valósággal, az embereket teljesítményeikkel, költőket műveikkel szembesíteni. 1821-ben nyilván olvasmányainak, közvetlen értesüléseinek hatása alatt megállapítja: »Schade, dass es in Ungarn, in diesem so grossen und gesegneten Königreiche mit der Geistes- und Bodenkultur nicht vorwärts gehen will.« Egyízben Friedrich August Wolf, a híres Homeros-kutató magyar diákjairól beszél neki s kifejti véleményét a magyar nyelvről: »Die Ungarn haben in ihrer Sprache das Meiste von dem, was die Alten Akzent nannten.« Goethe azokban az években, amikor minden érdeklődése és figyelme a délszláv költészet felé fordul, szeretne a magyar népköltéssel is megismerkedni. Amikor Kollár János, a későbbi ismert szláv költő, jénai diák korában (1817) meglátogatja Goethét, ez arra kéri, szerezzen neki s fordítson le számára néhány szláv népdalt, mert azt hallotta, hogy sok van belőlük s nagyon szépek. Magyar népdalt is már sokszor kért és sokat is írt ebben az ügyben, de mindeddig egyetlen egyet sem kapott.¹ »Azt hallom — teszi hozzá —, hogy a magyarok éppen olyan daltalanok (gesanglos), mint a mi német népünk.«

Ennek a megállapításnak a hitelességét a cseh, német és magyar kutatók egyaránt kétségbe vonták azzal a megokolással, hogy Goethe, aki annyit köszönhet a német népköltészetnek, s aki annyi megértéssel ismertette Arnim és Brentano népdalgyűjteményét, nem állíthatott ilyet a német népről. Csakhogy Goethének ilyen vagy ehhez hasonló állításait nem szabad elszigetelten, hanem csakis dialektikusan, életének s mindenkori konkrét helyzeteinek összefüggésében értelmezni és értékelni. Különben azt sem értenők meg például, hogyan érezhette magát Goethe, aki pedig a német nyelv legnagyobb s leggazdagabb művésze, az olasz fordulat éveiben szerencsétlennek azért, hogy anyanyelve német, hogy németeknek németül kell írnia.

A napoleoni háborúk s Németország »felszabadítása« után egyre reménytelenebbül folytatja harcát a romantikus reakció, a nacionalizmus, az egyete-

¹ Hiteleseknek tekinthető adatok szerint két magyarszármazású jénai diák megfordul Goethénél s gitárjával, énekével szórakoztatja. Az egyiket Ferjencsik Sámuelnek hívják. Később jolsvai lelkész. Halála alkalmából (1855) a *Divatsarnok* (1855, 54. sz.) a következőket írja róla: »F. hazánkfia... alkalmilag Goethével, a koszorús költővel is megismerkedett. A szellemes társalgású ifjú csakhamar megnyeré a nagy költő rokonszenvét, elannyira, hogy az ismeretség köztök lassanként baráti viszonyná fejlődött. Goethe gyönyörködve hallgatá ifjú barátjának érzelő guitarzenekísérettel elénekelt magyar népdalait, s édes köteletségévé tette a szebb magyar költeményeknek németre való időszakonkénti lefordítását.« Ha ez az adat hitelesnek bizonyulna, ebben az esetben új, pozitív megvilágításba kerül Goethének a magyar népdalhoz való viszonya. — L. erről: *Turóczi-Trostler József: Goethe és a magyarság. Századunk*, 1932. és Földessy Gyula u. o.

mes német nyomorúság ellen. Egyre inkább ellenzékbe vonul. 1827-ben arról beszél Eckermannnak, milyen elszigetelten, nyomorúságosan kell élnie a német költőnek. Milyen kevés kultúra árad feléje a tulajdonképpeni népből. Szabad kultúrországok boldogabb költőire gondol. Többek között a kispolgári Béranger-re és a népi származású Burnsre. Mi lett volna Bérangerből, ha véletlenül nem francia, hanem jénai vagy weimari szabó fiának születik? S miben áll a Burns nagysága? Abban, hogy őseinek régi dalai a nép száján éltek, hogy úgyszólván a bölcsője fölött énekelték őket, hogy e dalok között nőtt fel, hogy ők alkották azt az eleven alapot, melyen aztán tovább fejlődhetek. Abban, hogy a Burns dalai azonnal fogékony fülre találtak a népben, hogy aratók és kéveköttők visszhangozták őket, hogy jókedvű legények a csapszékben e dalokkal fogadták a költőt.

Milyen szegényesen fest ehhez képest a német helyzet. Ugyan mi élt a németiségnek nem kevésbbé jelentős dalaiból a tulajdonképpeni nép között? Ki tudna róluk, ha Herder és utódai össze nem gyűjtik s ki nem nyomatják őket. Most legalább megtalálni őket a könyvtárakban. Aztán: Bürger és Voss dalai semmivel sem rosszabbak és nem kevésbbé népiesek a kitűnő Burns dalainál. Megírták, kinyomatták őket, aztán a könyvtárakba kerültek, hiszen ez a német költők sorsa. »S a magam dalai? Ugyan mi él belőlük? Megesik, hogy egyik vagy másik csinos lány elénekli őket a zongoránál, de a tulajdonképpeni nép mélységesen hallgat... Mi németek a tegnap népe vagyunk. Igaz, száz év óta alaposan művelődünk, de még jó pár évszázadba telik, mire honfitársaim között annyira elterjed, olyan általánossá válik a szellem s a magasabbrendű kultúra, hogy a görögökhöz hasonlóan a szépségnek hódolnak, hogy lelkesedni tudnak egy tetszetős dalért, mire elmondhatni róluk: régen elmúlt az az idő, hogy barbárok voltak.«

Semmi kétség, amit Goethe itt a német nép költészetellenes természetéről, helyesebben szellemi közömbösségéről mond, az nagyjában összevág a Kollár idézte megjegyzéssel. Forrása pedig az a fájdalmas felismerés, hogy a német nép és az irodalom között megszakadt az eleven kapcsolat. Ha pedig igaz a nyilatkozat egyik része, akkor hitelesnek látszik a nyilatkozatnak másik, magyar vonatkozású része is. Ezzel azonban kiemeltük az egészet eddigi elszigeteltségéből s új távlatot adtunk egy látszólag másodrendű filológiai kérdésnek. — S tegyük hozzá, nem Goethén múlt, hogy nem tudott magyar népdalhoz jutni. A magyar írók és költők nem mentek elébe olyan mértékben, ahogyan az oroszok, szerbek, lettek, litvánok, görögök, csehek, vagy közvetítőik: nem bocsátottak német nyelvű magyar népdalszövegeket a rendelkezésére. Azt is tudjuk, miért nem. Hiszen odahaza is éppen csak most fedezi fel a magyar népdalt. Tudjuk, milyen lassú, vontatott folyamat volt ez, hogy csak a demokrácia megerősödése, a konkrét nép bevonulása az irodalomba, teremti meg a rendszeres népdalgyűjtés és -kiadás reális feltételeit. S ezzel idehaza is tisztában vannak. »Valljuk meg, mert igaz, hogy gondatlanságunk lett sírja nemzetiségünk

némely maradványainak, vagy hova lettek királyaink asztalainál énekelni szokott dalaink? A balszerencse által megrendült, elszaggatott nemzet azokat felejthetné, mondjuk; de hova lennének mai köznépdalaink is, ha idegentől föl nem jegyeztetnének? Senkinek sem jutna eszébe azokat összegyűjtve kiadni, szétszórva, kalendáriumokban, ponyvákra hevernek, de nagyjában föl sem jegyeztetve a nép szájában élnek, változnak, múlnak, amint az idő magával hozza. Pedig bármily csekély is lenne költői értékek, nemzeti maradványaink szűk voltában ezekre legalább gondot viselhetnénk, s falusi jegyzőink, mestereink, sőt papjaink is mily könnyen munkálkodhatnának az ily darabok összegyűjtésével.« ... Ez a pár mondat úgy hat, mintha Goethe kifakadásának volna távoli megfelelője. Az időpontban is találkozunk, Vörösmarty írta őket 1828-ban. Ő természetesen nem tudhatta, miről beszélgetett 1827. május 3-án Goethe és Eckermann Weimarban. Írta pedig őket arra a hírre, hogy a »tudós Angol John Bowring Londonban, legközelebb a magyar népdalokat fogja kiadni angol fordításaikkal, amint már általa az orosz, rác és lengyel népdalok kiadtak«, hogy »továbbá szándékozik magyar antológiát is közrebocsátani angol fordítással.« (*Összes munkái*, VI. 202.)

1825-ben jelenik meg Mailáth János gróf »Magyarische Gedichte« című antológiája. Címlapján a legjobb ajánlólevél: Goethe kiadójának, a tübingeni Cotta cégnek a neve. Archaikus bevezetés, archaikus költészet: lényegében a rendi Magyarország költészetének bemutatása. Goethe is megkapta a könyvet, de mélységesen hallgat. A könyvnek majdnem félszázadnyi szemelvénye között nincsen egyetlen népdal. Nagyobb német, sőt európai visszhangja van Gaál, Mailáth, Mednyánszky Alajos báró németnyelvű mese- és mondagyűjteményeinek: a visszavonuló romantika, a folklór új tudománya, a Grimm-testvérek, az egyre erőteljesebben jelentkező népies irodalom mindenütt ismeretlen anyagot keres és talál bennük, de viszont kívülesnek Goethe érdeklődésének a körén. Toldy Ferenc kétkötetes *Handbuchja* (1828) jó sokáig az európai magyar irodalomismeretnek sűrűn idézett, de mindenesetre leggyakrabban kiaknázott forrása. De az a kép, amelyet a magyar költészet multjáról és jelenéről ad, csak egyik-másik szemelvényében modernebb a Mailáthénál. Toldy elküldte Goethének, aki egyik naplóbejegyzése szerint valóban olvasgatott benne. De a szövegrész függelékében magyar nyelven közölt 15 népdallal tolmács híján alig tudott mihez fogni, talán ezért is hallgat az egészlől. Toldy 1829-ben meglátogatja Goethet Weimarban, de sohasem számolt be a kettejük között lefolyt beszélgetés részleteiről, pedig íróbarátai odahaza nagy érdeklődéssel várták kilátásba helyezett beszámolóját.

A régi hiány pótlása az angol Bowringra vár.

Goethe nagyrabecsülte ezt a sokoldalú, nagy nyelvtudású diplomatát s szenvedélyes antológia-szerzőt, aki kitűnően egyeztetette össze az irodalmi propagandát a politikaival s évek múlva Petőfiig is eljutott. Az ő antológiái vezették be Goethét az orosz és lengyel népköltészetbe. 1830-ban jelent meg magyar

antológiája (*Poetry of the Magyars*), benne 63 magyar népdal angol fordításban. Goethe kezébe veszi annál is inkább, mivel a munka számos arisztokrata és diplomata előfizetője között két világhíres költőt is talál, Thomas Moort és Walter Scottot, akiket sokra becsül. Kezébe veszi és újra hallgat. Hogy a jelentéktelen bevezető rész nem érdekli, hogy a szövegrész úgy hat rá, mint a Mailáthé és a Toldyé, mindezt meg tudjuk érteni. De viszont itt vannak a magyar népdalok, amelyekre olyan kíváncsi volt, mégpedig ezúttal egy számára hozzáférhető nyelven.

Goethe konok hallgatását megint nem tulajdoníthatjuk kizárólag véletlennek, vagy pillanatnyi bosszús hangulatának. Megint csak akkori magatartásának, helyzetének egészéhez kell folyamodnunk magyarázatért. Goethe megadja a haladó, feltartóztathatatlan időnek, ami az időé. Mérlegre veti élete nagy eredményeit. A természettudományok mellett legfőbb gondja a *Faust* befejezése. A népköltészethez való viszonya azonban megváltozott.

Amikor 1828-ban Bowring szerb népdalait ismerteti, már nem is az előtte fekvő szövegek, hanem első régi felfedezéseinek emléke foglalkoztatják. S ugyanebből az időből származik egy különös leleplező vallomása, amely persze újra csak azokat hozhatja zavarba, akik képtelenek dialektikusan gondolkozni. Goethe, aki valamikor nem tudott betelni a szerb népköltészet szépségeivel, aki szemére vetette a német népnek, hogy nem törődik régi dalaival, legnagyobb meglepetésünkre, de új állásfoglalásának megfelelően, ezt írja (*Eckermannn*, 1828. okt. 3): »A komor ónémet dalokból éppoly kevés hasznót húzhatunk, mint a szerb népdalokból, vagy hasonló barbár népköltészetekből. Az ember elolvassa az ilyesmit, lehet, hogy ideig-óráig érdeklődik iránta, de csak azért, hogy túl legyen rajta s maga mögött hagyja. Az embernek világosságra van szüksége, arra, hogy földerüljön, éppen ezért az olyan művészetekhez és irodalmi korszakokhoz kell fordulni, amikor kitűnő emberek tökéletesen kiművelhették magukat, úgyhogy nagyon jól érezték magukat mellette s képesek voltak kultúrájuk üdvét másokra is kiárasztani.«

Tudni kell, hogy erre a vallomásra a romantikus Fouqué »Warburgi dalnokverseny«-e adott alkalmat.

De Goethe még itt sem áll meg. 1830-ban felidézi azt a szép időt amikor elsőízben olvasott szerb költeményeket. — »De « teszi hozzá — váratlan fordulattal »ez most messze esik tőlem nem akarok többé tudni róla.« Valóban 1830—32 között már csak a magasrendű kultúrirodalom, a személyi jellegű költészet és képviselői érdeklik. Azt is tudjuk, miért.

A júliusi forradalom másképpen hat a feudális-militarista és kapitalizáló Németszágra, mint 1792, mert elsőízben mozgósítja, tömöríti a liberális-demokratikus polgári rétegeket, hatalmasan megnöveszti önbizalmukat és elvben már-már előreveti egy lehetséges német forradalom árnyékát. Aztán: elsőízben ad szemléltető oktatást az uralkodó osztályoknak az ipari proletariátus erejéből és új történeti szerepéből.

A klasszicizálódó Goethe nem lelkesedett az első polgári forradalomért, de belátta szükségszerűségét és elkerülhetetlenségét, viszont ellenségesen állt szemben a romantikusok forradalom- és franciagyűlöletével. Akárcsak a klasszicizmus és a romantika legtöbb költője, ő is inkább csak a patriarchális viszonyok között élő népet, parasztot és munkást látja, a falu szegényét, a plebejus parasztot viszont alig. Kezdetől fogva tisztában van ugyan a gyár-ipar, a gyári munka jelentőségével és társadalmi hatásával, de mint egy jórészt agrár hercegség polgára és minisztere, csak kivételesen kerül többé-kevésbbé felszínes kapcsolatba az ipari proletariátussal. S az, amit a proletariátus első politikai megmozdulásairól hall, éppenséggel nem hat rá megnyugtatón. Most aztán itt van a júliusi forradalom a maga barrikádjaival, felfegyverzett proletárjaival és véres utcai harcaival.

1830. augusztus 2-án a svájci Soret, a *Növények metamorfózisának* francia fordítója, meglátogatja a 80 éves költőt, aki a következő kérdéssel fogadja: »Nos, mi a véleménye erről a nagy eseményről? A vulkán kitört; minden lánokban áll, s a tárgyalás most már nem folyik zárt ajtók mögött.« — »Szörnyű egy esemény.« — feleli Soret, »de, ha figyelembe vesszük az ismert állapotokat és ezt a minisztériumot, várható volt, hogy végül is elúszik a mostanáig uralkodó királyi családot.« — »Ügylátszik, nem értjük egymást kedvesem«, viszonozza Goethe. »Én egyáltalán nem ezekről az emberekről beszélek; ami engem illet, egészen más dolgokról van szó.« (*Gespräch.*, IV, 290, V. 175.) — Valóban egészen más dolgokról. Cuvier és Geoffroy de Saint-Hilaire nyilvános akadémiai vitájáról, amely az analitikus (Cuvier) s a szerves fejlődés elvét valló szintetikus (Geoffroy de Saint-Hilaire) természetszemlélete körül forog. Goethe személy szerint is érdekelve van e vitában és a Geoffroy de Saint-Hilaire álláspontjának győzelmében a maga természettudományi felfogásának győzelmét látja. — Ha tudjuk, hogyan, milyen lelkesedéssel fogadja Börne, a fiatal Heine és a fiatal Gutzkow a júliusi eseményeket, viszont micsoda megdöbbenéssel reagál rájuk a történetíró Niebuhr vagy Hegel, nem csodálkozhatunk azon, hogy Soret néhány percre gondolkozni sem tud a meglepetéstől.

Más forrásokból tudjuk, de Goethe válaszának különös fogalmazásából is sejteni, hogy pillanatnyi magatartásában több az önfegyelem, mint az érdektelenség és közömbösség a forradalom iránt. »A vulkán kitört; minden lánokban áll«, — így nem szokás akadémiai vitákról beszélni. A képet a forradalom és Goethe izgalma sugallta.

Goethe 1830-tán csupa gond és aggodalom Európa és a német nép sorsa miatt. Már 1828-ban azt mondja Eckermannnak: »Látom, eljön az idő, amikor az Istennek nem telik többé kedve (az emberiségben) és amikor újból össze kell zúznia mindent, hogy újjá teremtsen a világot.« Ugyanakkor a saint-simonizmusban szellemes kísérletet lát a fennálló társadalmi rend radikális megsemmisítésére. 1829-ben odanyilatkozik, hogy a XIX. század nem egyszerű folytatása a XVIII-iknak, hanem egy új korszak kezdete (*Gespräche*, IV. 283.)

Pár hónappal a forradalom kitörése után azt írja Zelternek, különösnek találja, hogy 40 év után ismét megújul a régi örület (kergetés). A még fennálló hatalmak okosságának kell oda hatnia, hogy ártalmatlanokká tegye az egyes »paroxismusokat«. »Ha túljutunk rajta, egy ideig újra nyugtunk lesz. Többet nem mondok.« (1830. X. 5.) A forradalom hatását kell látni abban is, hogy a modern francia irodalmat a kétségbeesés irodalmának nevezi, amelynek az a pokoli hivatása, hogy a lehetetlenség határáig fokozza mindazt, ami rút, kegyetlen, szóval az elvetemültség egész családját. S halála előtt 5 hónappal, amikor lepecsételi a *Faust* kéziratát: »Zavartkeltő cselekményhez vezető zavartkeltő tan uralkodik a világon...« Akárcsak a feudális osztályokat és a burzsoáziát, Goethét is kikezdte a forradalomtól és a proletariátustól való félelem. Kultúrhumanizmusának eredményeit, pedagógiai programját, nyugalját, a »földi halandók legnagyobb boldogságát«, a személyiséget félti tőlük. Akárcsak sok kortársának tudatában, az övében is összefolyik a nép és a proletariátus, a barbárság és a forradalom fogalma. A német jobbágyfelszabadítás is nyugtalanítja. Innen már csak egy lépés ahhoz a fordulathoz, hogy megtagadja a »barbár« névtelen, kollektív népköltészetet, hogy a másik végletbe csapjon át s újra a magasrendű kultúrirodalom kizárólagosságát vitassa.

S mégis, hogy Bowring magyar népdalokat fordított s végül mégiscsak érvényt szerzett nekik a világköltészetben, ez a Goethe érdeme: Bowring valamennyi antológiájához közvetve, közvetlenül tőle kapta az első termékeny ösztönzést, mint ahogyan Kollár is Goethe figyelmeztetésére gyűjtött s adott ki szlovák népdalokat.

Ha meggondoljuk, hogyan gyűrűzik mindez tovább s vissza Magyarországra, milyen örömmel reagál rá Toldy és Vörösmarty nemzedéke, milyen mértékben emeli önbizalmukat Bowring kezdeményezése, bátran elmondhatjuk, hogy Magyarország ezen a ponton is feltétlenül a Goethe hatáskörzetébe tartozik.

Leghitelesebb tanunk rá Erdélyi János.

Ma már nem kockáztathatjuk meg az olyan állítást, hogy Herder, Goethe vagy a német romantika »fedeztette fel« Erdélyivel a magyar népköltészetet, vagy általában a népköltészetet. Nem tekintve azt, hogy Erdélyinek, aki jobbágy családból származik, egészen mást jelent a nép és népköltészet, mint a teológus Herdernek, a junker Arnimnak, a polgári Uhlandnak, hogy nem jelent tisztán költői tárgyat, irodalmi motívumot, hanem érzeki és érzékelhető konkrét valóságot, a népköltészet pedig e valóság tükröződését. A nép s a népköltészet iránti érdeklődését készen hozza magával. Viszont ideológiai tanácsalanságában ő is szívesen fordul útbaigazításért Herderhez, Goethehez, a romantikához. Herder tudatosítja benne többek között a népköltészet »természetjogát« s azt, hogy ez a költészet az emberiség egyetemes adománya, ősnyelve, a műköltészet megújító forrása, a romantikus népdal- és mesegyűjtők pedig megtanítják a gyűjtés, a szövegkiadás és értelmezés technikájára, vagy a népdalszövegek

stilizálására. Legtöbbet azonban Herder egykori tanítványától s a népköltészet egykori rajongójától, az azóta lehiggadt Goethétől tanul. Nyilatkozataiból kiderül, hogy olvasta Goethének a *Kunst und Altertumba* írt cikkeit, amelyek megszilárdították benne hitét a népköltészet nemzeti értékében és küldetésében s azt, hogy teljes jogú része a világköltészetnek. Minden bizonnyal ismeri Goethének azt a versét is, amely szűk helyen szemlét tart a népek költői megnyilatkozásai fölött (1827):

Wie David königlich zur Harfe sang,
Der Winz'rin Lied am Throne lieblich klang,
Des Persers Bulbul Rosenbusch umbangt,
Und Schlangenhaut als Wildengürtel prangt,
Von Pol zu Pol Gesänge sich erneun,
Ein Sphärentanz, harmonisch im Getümmel,
Lasst alle Völker unter gleichem Himmel
Sich gleicher Gabe wohlgemut erfreun.

De szólaltassuk meg Erdélyit magát, hadd igazolja a maga személyében és a maga példájával, mit köszönhet itt is Goethe tudatosító ösztönzésének.

»Mikor Goethe a szerb népdalokkal ismerteté meg nemzetét«, — írja a *Magyar Népdalokról* szóló tanulmányában, — »annak örült leginkább, hogy képzelődések és tudományuk világa egy új nép ismeretével gazdagodott. Fog ezen világ gazdagodni a magyar népköltészet megismerésével is bizonyosan, mert olyan ez, mint mikor új képet függesztenek föl eddig nem tudott mestertől valamely műcsarnokba. Azt a sajátságot, titokban századok óta folyvást működő, s mondani szeretném, művészi tömeget eredetileg feltüntetni volna már főcél a népköltészettel.« Vagy: »A népköltészetről és eredetiségéről külön szólni annyi volna, mint a fogalmat semmivé tenni. Aki itt kölesönt venne, abból jutna tönkre. Minden irodalomtörténeti olvasókönyv elismeri a népköltészet ily fontosságát a világ népeinél.« A magyar költészet is eredetiségében azóta múlja felül az előző korok és írók minden eredetiségét, hogy visszafordult a népköltészethez, hogy elsajátította elemeit és módjait. Petőfi eredetibb, mint Vörösmarty . . . »jöjjön minden nemzet, a beduin és szerb, a spanyol és angol, a maga tulajdon szépségében, köntösében, mint Goethe vendégei. Jeder komme, wie er ist, Das ist wohl das Beste.«¹ (*Pályák és Pálmák* 24. 1.)

Erdélyi, a plebejus, főleg népköltészettel foglalkozó tanulmányaiban állandóan összeütközésbe kerül az idealista hegelianussal. Számot vet a mindennapi élet szükségleteivel és ellentmondásaival. »Az eszmét« — írja egy ízben . . . »tulajdonkép fejlődése útján semmi külső hatalom fel nem tartóztathatja; ha igen, az belső veszedelem, romlás, a lelki szervület veszedelme

¹ Idézet Goethe »Offene Tafel« című verséből.

és romlása, mint van példa reá a történelemben. A művelődés nagymérvű haladása, nem is hinné az ember, éppen a határozott és egyéni idealizmust fenyegeti az anyagi érdekek előtérbe állításával. Az embernek enni kell, a keres rokkának pergeni; hiába vetnek rá fogyasztási, kereseti adót. Ez az igazi egyetemesség. (*Pályák és Pálmák*, 44. l.) «S Erdélyi van olyan bátor, hogy levonja e felismerés első következtetését: »Nem ok nélkül emelünk szót... az egyetemes szépségábránd ellen; mert nem jó a tűzzel játszani... Az ember, azt hinnék, fél, ha ilyet kimond. Azonban a félelemnek semmi helye, mert éppen az újabb költői lendületben, a népköltészetre való támaszkodásban rejlik hatalmas ellenszere, mi elvégre is bátorító.« (*Pályák és Pálmák* 44—45. l.) — Azt hiszem, ebben a meggyőződésben van a nyitja Erdélyi népi következetességének, annak, hogy sohasem hajlik el a népköltészettől. Ezen a szilárd talajon állva nyugodtan tekinthet ki a magyar irodalom határain túl a világirodalom és világgöltészet határai felé. Goethére hivatkozva láttuk, ő rögzítette meg elsőízben azt a történeti pillanatot, amikor a magyar irodalom Vörösmarty-val belép a világirodalomba.

Néhány év múlva szemlét tart a magyar népdal, népmese, mondavilág, régibb és újabb fordítói (Gaál, Mailáth, Mednyánszky, Bowring, Greguss Ágost, Vilney, Kertbeny, Stier) fölött, s Goethe szellemében, úgyszólván a Goethe terminológiájával állapítja meg, hogy Magyarország bevonult a világgöltészetbe: »A művelt külföld kezdi észrevenni, hogy Európa göltészetébe, közös dalversenyébe — (csupa goethei kifejezés!) — egy hang vegyül, mely különbözik édesillatú sorrentoi fok zenéitől, nem is oly ködös, mint az északi bárd viharénekei: hanem mindkettőnél búsabb, mélyebb és nemkevésbé nemzeti, melynek alaphangja kelet költői mámorú göltészetében keresendő.« (*Népgöltészetünk a külföldön*, 1851. 143 l.)

*

Eredményeinkhez aprólékosnak látszó részletkutatás útján, meglehetősen kerülővel jutottunk. De ez a kerülő nem volt felesleges. Sikerült megmutatnunk, hogyan bontakozik ki Goethe világirodalom-fogalma egy konkrét történeti helyzet konkrét szükségleteiből, hogyan lépi át az eredeti helyzet határait s hogyan válik termékeny, materiális erővé az egykorú német és más nemzeti irodalmak haladó íróinak műveiben. Megmutattuk, hogy Goethe világirodalom-fogalma a maga felszabadító szerepét a magyar irodalomban csak azóta tudja ellátni, amióta az időszerű magyar szükségletek, a magyar irodalom minőségi változásai Goethe műveinek meginduló recepciójával együtt kedvező feltételeket teremtenek számára. Láttuk, hogy a világirodalom és a világgöltészet goethei fogalma nálunk is haladó irányban hat, mert segítségére van kritikánknak abban, hogy tudatára ébredjen a magyar népi hagyományok, a magyar népköltészet értékeinek, hogy felismerje az új magyar irodalom eredetiségét, hogy kiemelve elszigeteltségéből s egyenrangú félként illessze bele a nemzeti irodalmak közösségébe.